

Miha Kosi

Potujoči srednji vek

Promet je bil v visokem in poznem srednjem veku dosti bolj živahen kot si ponavadi predstavljamo. Potovali so pripadniki vseh slojev srednjeveške družbe, pogosto tudi na zelo velike razdalje. Poleg trgovcev, ki so predstavljali pomemben delež v prometu, so potovali kralji po svojih kraljestvih, plemstvo zaradi raznovrstnih motivov, papeži in drugi cerkveni dostojanstveniki na sinode, po svojih cerkvenih provincah ali posestih, opatje in priorji na redovne kapitlje, redovniki, pridigarji in romarji po dolžnostih ali zaobljubah, vojaki in križarji na "svete" ali običajne vojne, tovarniki in sli po nalogu različnih gospodov, kmetje-kolonisti v novo domovino, potujoči rokodelci, kramarji, umetniki ali rudarji v iskanju dela, študentje, glumači, roparji, berači, vojni ujetniki in sužnji, krivoverci raznih sort in še bi se našlo. Iz različnih vzrokov je odhajalo na pot tudi veliko ljudi nižjega stanu "v lastni režiji", poklicno, v iskanju pustolovščin ali iz verskih nagibov. Iz slovenskih dežel jih je v srednjem veku precej popeljalo v svet tovarništvo, krošnjarjenje, romanje ali vojskovanje. Tovorjenje kot tlaka, kmečka trgovina ali poklicno najemništvo jih je vodilo v primorska mesta, Italijo in do Salzburga, Dunaja ali celo Freisinga. Romali pa so še dlje - v Rim, Santiago de Compostela, Jeruzalem, Köln, Aachen... O trgovini v naših deželah je bilo napisanega že precej, poskusil pa bom podrobneje osvetliti in s primeri popestriti nekatere vzroke, potrebe in motive, ki so poleg trgovine v srednjeveški družbi zahtevali prometne povezave in silili k potovanju nemajhen delež prebivalstva.

FEVDALNA VELEPOSEST

Eden glavnih vzrokov je bil že v gospodarskem temelju srednjega veka - kmetijskem gospodarjenju na osnovi veleposesti. Oblikovanje velikih zemljiških gospostev na Slovenskem v 11. stoletju je zato, ker so bili lastniki pogosto precej daleč v drugih deželah, cerkveni posestniki na primer v Ogleju, Krki na Koroškem, Brixnu, Salzburgu, Freisingu, Bambergu, nujno zahtevalo redne prometne povezave, če je hotel zemljiški gospod imeti praktične koristi od oddaljenega gospostva. Administracija veleposesti in vprašanja gospodarjenja so terjali konzultiranje z zemljiškim gospodom, posredo-

Prihod cesarja Friedrika III. v Zürich 19. 9. 1442
(*Österreichische Geschichte 1400 - 1522. Wien 1996, str. 12.*)

vanje navodil, inšpekcije, podajanje obračunov gospostva in podobno. Krški škof je vsako leto jeseni izvedel inšpekcijski obhod svojih spodnještajerskih dominikalnih posesti. Ta obhod je vključeval obisk Mokronoga na Dolenjskem, Bizeljskega, Pilštanja, Podčetrtna in se med novembrom ter sredo decembra zaključil v Vitanju.¹ Freisingški škof je v ta namen pošiljal vsako leto v Škofjo Loko komisarje ali pa so mu prišli v Freising poročat loški uradniki.² Neredko je Loko obiskal tudi sam škof in dva je tu celo doletela smrt (v letih 1381, 1412). Iz vesti o potovanju škofa Johanesa konec 17. stoletja izvemo, da je pot iz Freisinga z velikim spremstvom trajala 20 dni (okrog 500 km), medtem ko so odposlanci po najkrajši poti premagali razdaljo v 11 dneh.³ Po tej poti so potovali tudi loški podložniki, ki so za škofa

¹ Dušan Kos, Med gradom in mestom, Ljubljana 1994, str. 103.

² Pavle Blaznik, Stare prometne povezave med Škofjo Loko in Freisingom, Loški razgledi 15, 1968, str. 49.

³ Prav tam, str. 53 - 54.

tovorili predvsem vino iz Trsta in Vipave, južno sadje, platno, krzna in kože, ponavadi do Oberwölza ali Mauterndorfa na Zgornjem Štajerskem na eni tretjini poti, kjer so tovor prevzeli drugi tovorniki, redkeje pa celo do Freisinga. Vino so morali freisinškemu škofu že konec 14. stoletja tovoriti tudi v Judenburg in na Dunaj.⁴

Podobno organizacijo so imeli tudi drugi cerkveni ali posvetni gospodje, ki so imeli posesti pri nas in svoj sedež v drugih deželah. Nekateri močnejši dinasti so si nakopičili ogromne posesti, razpršene čez celo vrsto dežel - Andeški v 12. stoletju od Bavarske preko Tirolske in Koroške na Kranjsko, Babenberžani v prvi polovici 13. stoletja od Avstrije čez Štajersko in Kranjsko do Furlanije, Goriško-tirolski konec 13. stoletja od Tirolske čez Koroško na Kranjsko, nato Habsburžani čez vse alpske dežele do Jadrana, Celjani od Koroške in Kranjske čez Štajersko na Hrvaško in Ogrsko... Administracija posesti je ob takšnih razdaljah zahtevala ustrezen "uradniški aparat" in predvsem izdelano komunikacijsko omrežje za redno informiranje, ukrepanje in transport dobrin ali dohodkov. Upravitelj osrednjih kranjskih posesti vojvoda Majnharda Goriško-tirolskega je na primer moral ob koncu 13. stoletja vsako leto po 6. januarju iz Ljubljane na Tirolsko poročati o financah in stanju v kašči, že med letom pa večkrat pošiljati gotovino.⁵ Komunikacijsko omrežje se je oblikovalo na osnovi manjših posesti na poteh do najbolj oddaljenih gospostev, ki so služile kot prometne postojanke in omogočale hitrejše komuniciranje. Koroški vojvoda Bernard Spanheim, ki je imel posesti tudi na Bavarskem in Švabskem, je tam v Binswangnu ob Donavi vzdrževal dvor, ki je bil namenjen prenočevanju njegovih slov s Koroške - "*in pernoctationibus nostri nuncii de Karinthia*", kot se omenja v viru iz leta 1235.⁶ Pridobivanje prometnih točk je bilo gotovo načrtno. Briksenška škofija je že zgodaj povezala svoje posesti od Tirolske po dolini Drave preko Koroške in čez Ljubelj do Bleda ter imela tako zagotovljeno vez, ki je omogočala pogoste obiske škofa na Gorenjskem, na primer Altwina v drugi polovici 11. stoletja.

Poseben pomen v srednjeveškem gospodarstvu z nemajhno vlogo v prometu so imeli **samostani**. Ti so bili gospodarski kompleksi prvega ranga, na eni strani produkcijska in na drugi potrošna središča. S svojo veliko zemljiško posestjo, premišljenim gospodarjenjem z obsežno agrarno kolo-

nizacijo in razvitimi obrtnimi dejavnostmi so proizvajali velike presežke v kmetijstvu in obrti ter se z njimi že zgodaj vključili v trgovino⁷. Proizvode so prodajali na bližnjem tržišču, kot kartuzija Žiče konec 12. stoletja v Slovenj Gradcu,⁸ ali pa so imeli lasten trg, kot koroški Šentpavel v Velikovcu. Z vidika prometa pa so pomembnejše potrebe, ki jih samostani in druge cerkvene ustanove (škofije, kapitliji) niso mogli pokrivati z lastno produkcijo v neposredni bližini, ampak so proizvode dobivali s svojih oddaljenih posesti (npr. vino iz vinorodnih gorc) ali z nakupi v sosednjih regijah (sol, vino, olje, ribe, sadje, poper in druge začimbe, železo). Tako so se samostani iz slovenske notranjosti vključili v prometne tokove proti Primorju (Stična, Žiče, Jurklošter, Kostanjevica, Bistra, Gornji Grad), koroške ustanove pa so bile po Kanalski dolini povezane s severnoitalijanskimi pristanišči (v zgodnejši dobi Oglejem) in na drugi strani po obdravski poti z vinorodnimi Slovenskimi gorcami. To nam dokazujejo že od srede 12. stoletja oprostitve plačevanja mitnin za posamezne samostane na poteh, kjer so morale pogosto potovati njihove tovarniške karavane.⁹ Poglejmo nekaj značilnih zgodnejših primerov.

Samostan Stična je že leta 1217 prejel od goriškega grofa Engelberta oprostitev plačevanja mitnine "v mojem trgu pri reki Uncu" (na Planini) za vse potrebščine, ki jih tovorijo za svojo kaščo ("*de bonis suis, quae ad cellaria...portantur*"); leta 1243 mu je vojvoda Bernard Spanheim podelil oprostitve mitnine v Ljubljani, kar je 1256 potrdil njegov sin Ulrik III. za vsa mesta in trge na svojih gospostvih; leta 1300 je Hugo Devinski dovolil konventu iz Reke letno brez plačila mitnine uvoziti 50 tovorov soli in šest sodov olja, patriarh Otobonus pa je leta 1313 samostan oprostil mitnine na svojih mitnicah v Ložu in Landolu.¹⁰ S tem so si redovniki zagotovili prosto pot v primorska mesta Koper, Piran, Trst in na drugi strani

⁴ Prav tam, str. 51 sl.; P. Blaznik, Urbarji freisinške škofije, Srednjeveški urbarji za Slovenijo IV, Ljubljana 1963, str. 272, 273, 274, 281, 284.

⁵ Josip Žontar, Kranjski deželni vicedom, SAZU, Razprave V 1. razreda, Hauptmannov zbornik, Ljubljana 1966, str. 285.

⁶ Avgust von Jaksch, Monumenta historica ducatus Carinthiae (=MHDC) IV/1, Klagenfurt 1906, št. 2112.

⁷ Jože Mlinarič, Duhovna podoba in pomen srednjeveških samostanov na Slovenskem, Zgodovinski časopis (= ZČ) 47, 1993, št. 4, str. 494 - 495.

⁸ Franc Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku (= Gradivo) IV, Ljubljana 1915, št. 755.

⁹ Gradivo IV, št. 108, 290, 450, 501, 639, 648, 695, 736, 861; Gradivo V, št. 57, 104, 114, 158, 178, 280, 435, 706; Franz Schumi, Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain (=UBK) II, Laibach 1884, 1887, št. 162, 219, 372; Gradivo za zgodovino Maribora (=GZM) II, št. 99, 111; GZM III, št. 1; GZM IV, št. 1, 111; GZM V, št. 2,3; GZM VI, št. 73; prim. Ferdo Gestrin, Prometno trgovski položaj pohorskega območja v srednjem veku, ZČ 36, 1982, št. 1 - 2, str. 14.

¹⁰ Gradivo V, št. 277, 826; F. Schumi, UBK II, št. 125, 220; Gradivo za zgodovino Ljubljane (=GZL) VII, št. 1; Jože M. Grebenc, Gospodarska ustanovitve Stične ali njena dotacija leta 1135, Stična 1973, št. 15, 41, 103, 123, 266; Milko Kos, Doneski k historični topografiji Kranjske, ZČ XIX-XX, 1965-1966, str. 145 - 146.

proti Reki. Podobno so si prizadevali tudi drugi samostani. Koroški vojvoda Bernard Spanheim je leta 1243 dovolil kartuziji Jurklošter, da za potrebščine samostana ne plačuje mitnine "v mojem mestu Ljubljani", dovoljenje pa je v novem privilegiju leta 1246 preciziral in navajajo se vino, olje, sol in druga živila¹¹ - torej je šlo za tovorjenje iz Primorja. Vojvoda Ulrik III. je svojo ustanovo, kartuzijo Bistra, leta 1260 osvobodil mitnine "in omni districtu nostro", leta 1288 pa si je ta od vojvode Majnharda Goriško-tiroškega izprosila oprostitev plačevanja za vino, olje, živino in druge potrebščine na njegovih mitnicah v Lokvah in Rupih na cestah proti Trstu in Reki.¹²

Zanimivi so tudi primeri povezav proti severu ali jugu. Vojvoda Leopold VI. Babenberški je kartuziji Jurklošter, ki jo je sam obnovil, leta 1227 podelil letno deset kosov železa v svojem uradu Leoben na Zgornjem Štajerskem (rudniki pri Eisenerzu), nekaj dni zatem pa še kartuziji Žiče oprostitev mitnine za sol in železo po vsej njegovi zemlji, kar so obema samostanoma kasneje potrjevali tudi drugi deželni knezi.¹³ Tudi pri Žičah je šlo za železo iz Eisenerza, kot jim je še leta 1478 na osnovi starih privilegijev za 20 kosov potrdil cesar Friderik III., sol pa iz Ausseeja - leta 1478 po 81 vozov letno.¹⁴ Manj znano je, da sta obe kartuziji po nujne dobrine hodili tudi v hrvaško primorje, kar jim je bilo očitno bližje kot v mesta na slovenski obali. Za to so jim poklanjali privilegije v 14. stoletju krški knezi Frankopani. Jurklošter je bil leta 1308 na frankopanskih posestih oproščen mitnine za vse blago, ki ga je kupil ali prodajal v Senju,¹⁵ kartuziji Žiče pa je bil leta 1309 dodeljen letno tovor olja v Modrušu in oprostitev plačevanja mitnine za konje, živino, krzno, olje, fige, sol, ribe in drugo, kar bi bratje prevažali čez frankopanska gospostva.¹⁶ Te ugodnosti sta oba samostana očitno tudi dejansko uživala, saj so jim krški knezi kasneje privilegije ponovno potrjevali.¹⁷

Gotovo so prvenstveno v interesu trgovanja posedovale mnoge cerkvene ustanove hiše v mestih, tako v Ljubljani samostani Jurklošter, Gornji

grad, Bistra, Stična in Kostanjevica, v Mariboru Šentpavel, Vetrinj, Rein, Admont, Žiče, Radlje, Ivanovci, križniki, salzburška nadškofija in krška škofija, na Ptujju Žiče in Studenice, v Slovenski Bistrici in Celju Žiče, v Laškem in Celju Jurklošter, v Sevnici Pleterje, v Novem mestu Stična.¹⁸ Pomembni samostani so imeli hiše tudi v več meščanskih naselbinah obenem, kot žička kartuzija v Mariboru, Ptujju, Slovenski Bistrici, Konjicah in Celju.¹⁹ Tu so redovniki lahko shranjevali pridelke s svojih posesti in z njimi trgovali (pogosto je šlo za točilnice), kar so jim včasih izrecno dovoljevali privilegiji deželnih knezov. Ob cestah, ki so bile pomembne za njihovo oskrbo in trgovanje, pa so skušali pridobivati tudi posesti, ki so služile kot prometne postaje. Stiški samostan je že zgodaj dobil posest na takoimenovani "patriarhovi poti" proti morju - v Velikih Laščah in okolici, na Blokah (Runarsko, Studenec), pri Cerknici, na poti čez Pivko (Strmica, Studeno, Strane), v Senožečah in Vipavski dolini.²⁰ To je bila glavna oskrbna žila samostana, po kateri je bilo 75 podložnikov dolžno pritoriti letno vsak en tovor soli iz Trsta (ali Reke) v Stično, drugi pa na primer vino v stiško hišo v Ljubljani.²¹

Na podoben način kot oskrba samostanov s potrebščinami je morala potekati tudi oskrba pomembnejših gradov oziroma sedežev raznih gospodov, le da imamo o tem manj vesti. Ob velikem številu gradov si lahko predstavljamo tudi pogosto pojavljanje tovornikov različnih gospodov, ki so tvorili dobrine z razpršenih in oddaljenih posesti na sedež gospostva ali potovali po nakupih v sosednje dežele, po razvoju mest pa v večja tržna središča. Tako so freisinški loški podložniki po urbarjih iz let 1291, 1318, 1360 in kasneje morali tvoriti vino s freisinških posesti na Dolenjskem, s Primorske ali iz Furlanije v Škofjo Loko, kasneje pa tudi v Kranju nakupljeno blago za gospostvo.²² Hkrati pa je potrebno upoštevati tudi pot dobrin v obratni smeri - viškov proizvodnje zemljiških gospostev v mesta za potrebe samih mest ali neposredno v Primorje in Italijo, posebej v poznem

¹¹ GZL I, št. 1; Gradivo V, št. 810; J. Mlinarič, Kostanjeviška opatija 1234 - 1286, Kostanjevica 1986, str. 146.

¹² F. Schumi, UBK II, št. 272; Franc Komatar, Ein Copialbuch des Klosters Freudenthal, Mittheilungen des Musealvereines für Krain (=MMK) XIII, 1900, št. 7.

¹³ Gradivo V, št. 462, 463; GZM I, št. 61; GZM II, št. 10, 21, 100.

¹⁴ Joseph Chmel, Monumenta Habsburgica, Zweiter Band, Wien 1855, št. 781, 782, str. 752 - 753.

¹⁵ Annelies Redik, Regesten des Herzogtums Steiermark, Erster Band 1308 - 1319, 2. Teil, Registerband zur 1. Lieferung, Graz 1985, št. 6a.

¹⁶ A. Redik, Regesten des Herzogtums Steiermark, Erster Band 1308 - 1319, 1. Lieferung, Graz 1976, št. 55.

¹⁷ J. Mlinarič, Kartuziji Žiče in Jurklošter, Maribor 1991, str. 79, 95, 132.

¹⁸ M. Kos, Srednjeveška Ljubljana, Ljubljana 1955, str. 11, 17, 27, 33.; F. Gestrin, Prometno-trgovski položaj..., str. 14; J. Mlinarič, Maribor do začetka 17. stoletja, Kronika 31, 1983, št. 2 - 3, str. 133; J. Curk, Urbano-gradbena in komunalna zgodovina Maribora, prav tam, str. 152; J. Mlinarič, Kartuziji..., str. 131, 226; J. Mlinarič, Stiška opatija 1136-1784, Novo mesto 1995, str. 213; F. Komatar, Ein Copialbuch..., št. 85, 90.

¹⁹ J. Mlinarič, Karuziji..., str. 70, 74, 98, 99.

²⁰ J. Mlinarič, Stiška opatija..., karta na str. 292-293.

²¹ J. M. Grebenc, Gospodarska ustanovitve Stične..., str. 112.

²² P. Blaznik, Urbarji freisinške škofije ..., str. 133 - 134, 142, 153, 161, 183, 191, 202, 207, 219, 272 - 274, 337, 352, 354, 355.

srednjem veku, ko so se fevdalci in sami kmetje začeli vključevati v trgovanje.

POLITIKA

Različni razlogi so vodili k pogostemu potovanju tako posvetne velikaše kot cerkvene dostojanstvenike. Ob pomanjkanju drugih učinkovitih možnosti, predvsem možnosti hitrega komuniciranja na daljavo, je bila osebna prisotnost najboljše sredstvo za uspešno vodenje politike, cerkvenih zadev, nadzora gospodarjenja na posestih idr. Cesarji, kralji in drugi mogočniki so bili s svojimi dvori takorekoč neprestano na poti, kajti edino to je omogočalo učinkovito vladanje. Pregled itinerarjev npr. nemških cesarjev, babenberških in habsburških vojvod ali drugih vplivnih osebnosti tiste dobe je osupljiv - neprekinjenost, velike razdalje in hitrost potovanj so včasih neverjetni. Potovali so v vseh letnih časih, celo pozimi čez alpske gorske prelaze.

Tudi plemstvo različnih rangov je bilo neprestano v gibanju. Obiskovali so svoja zemljiška gospodarstva, spremljali pomembne osebnosti ali svoje fevdne gospode na obhodih po deželi in na tuje, hodili na družabna ter poslovna srečanja v mesta, na vojaške pohode in diplomatske misije v

tujino in od začetka 15. stoletja na zasedanja deželnih stanov. To živahno dogajanje nam nazorno dokumentirajo sezname prič v nešteti ohranjenih srednjeveških listinah, iz katerih lahko razberemo kraj in čas prisotnosti določenih oseb.

VOJSKOVANJE

Ker je imelo vojskovanje pomembno vlogo v življenju plemstva, so vojni pohodi pomenili pogosto komponento v srednjeveškem prometu. Vojskovanje od lokalnih fevdalnih spopadov do večjih meddržavnih vojn je bilo na dnevnem redu in večje ali manjše vojaške skupine so bile gotovo neredek pojav na cestah.

Visoko plemstvo je vezala na cesarja fevdalna vojaška obveznost, ki jih je z njim podrejenimi vazali in ministerijali vodila na vladarjeve vojaške pohode v Italijo in druge dele cesarstva. V 12.-13. stoletju na teh pohodih, ki so segali tudi do Apulije,²³ pogosto zasledimo v vladarjevi bližini vojvode Spanheime, Babenberžane, grofe Andeške, Goriške, Vovbrške, oglejskega patriarha in z njimi včasih pomembnejše ministerijale in vazale (Ptujске, Cmureške, Trušenjske, Svibenske, Galle, Rihemberške...), v kasnejši dobi pa poleg Habsburžanov Ortenburške in Celjane. Grofa Majnhard in Albert Ortenburška sta bila v času 1327-1329 več kot leto in pol v ožjem spremstvu cesarja Ludvika Bavarskega na pohodu v Rim.²⁴ Herman Celjski pa je leta 1368 v imenu Habsburžanov z 90 oklepniki več kot pol leta spremljal cesarja Karla IV. po Italiji, za kar si je prislužil celo bogastvo.²⁵

Poleg takšnih velikih vojaških pohodov na državni ravni, ki so bili več ali manj izjemni, pa ni manjkalo manjših zadev, ki so omogočale pogosto vojaško aktivnost plemstva vseh slojev in s tem potovanje. Ko je do začetka 14. stoletja je prevladoval princip vazalne - viteške vojske je deželno plemstvo hodilo na pohode na osnovi vazalne vezi do seniorja oziroma pripadnosti deželnemu gospodu. Lep primer je iz leta 1287, ko so se Henrik, sinu koroškega vojvode Majnharda Goriško-tirolskega, ki je v očetovem imenu odšel z avstrijskim vojvodo Albrehtom na "fajdo" proti Güssingovcem na zahodnem Ogrskem, pridružili grofje Majnhard Ortenburški, Ulrik Vovbrški, krški škof

Dva romarja na poti v Compostelo (nemški lesorez iz 16. stoletja).

²³ MHDC IV/1, št. 1983, 1985, 1986, 1987, 1991 sl.

²⁴ Christian Lackner, Zur Geschichte der Grafen von Ortenburg in Kärnten und Krain, Carinthia I 181, 1991, str. 182.

²⁵ Božo Otorepec, Centralna kartoteka srednjeveških listin (=CKSL) v rokopisu na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa ZRC SAZU, listine 1368, april 20., junij 23. (A,B), Dunaj (originali v Arhivu Slovenije); prim Janko Orožen, Zgodovina Celja in okolice I, Celje 1971, str. 209, kjer napačno omenja, da je cesar Karl IV. potoval skozi Celje (dejansko je potoval čez Koroško in po Kanalski dolini) in da ga je Herman spremljal s 490 (?) konjeniki.

in z njimi številno koroško ter tirolsko plemstvo.²⁶ Ob njegovem odhodu na vojno za kraljevsko krono na Češko leta 1307 pa ga je kot koroškega vojvoda in gospoda Kranjske spremljala vojska sestavljena iz koroških in kranjskih vazalov.²⁷

V teku prve polovice 14. stoletja je popolnoma prevladal princip najemniškega vojskovanja. Fevdalna vojaška obveza se je omejila na obrambo lastne dežele, udeležba na pohodih vladarja ali ofenzivnih vojnah deželnega kneza pa je postala prostovoljna in s težiščem na plačanem najemništvu.²⁸ To je omogočilo precejšnjemu delu plemstva takorekoč profesionalno vojaško aktivnost in stalno gibanje. Zelo pričevalni so ohranjeni podatki iz leta 1324, ko je bilo v kontingentu vojvode Henrika Goriško-tirolskega, ki je s 1330 oklepniki in 296 strelci odšel na pomoč mestu Padovi, 182 konjenikov-oklepnikov in 59 strelcev s Kranjske in slovenske Štajerske. Največ mož so pripeljali Herdegen Ptujski (50+16), Greif s Čreteža (32+14), Hugo Svibenski (24+11), Žovneški (24+8), Turjaški (10+2) in drugi, za kar so ohranjeni podatki o denarnih vsotah, ki so jim bile izplačane.²⁹ V fojdi med oglejskim patriarhom in goriškimi grofi leta 1345 so Ogleju kot najemniki služili grof Oton Ortenburški, Henrik Planinski, Herman s Klevevža, Janez Šteberški in Albert Trušenski.³⁰ V vojskah salzburških nadškofov so se v drugi polovici stoletja borili kranjski plemiči Čušperški, Svibenski, Galli ter štajerski Ptujski in Slovenjegraški s svojimi moštvii. Pod poveljstvom grofa Friderika Ortenburškega so nekateri gorenjski plemiči (Waldenberški, Otoški) leta 1337 služili kot najemniki celo Dušanu Silnemu v Srbiji. Haug Planinski se je leta 1355 boril za Habsburžane proti Švicarjem.³¹ Tudi eden iz rodu ljubljanskih Kolencev "*Colencius de Laymbacho*" je bil podjeten profesionalac - v vojni ogrskega kralja Ludvika proti Benetkam v letih 1356 - 58 se je najprej boril na kraljevi strani, nato na beneški in spet na ogrski ter je Benečanom v Istri povzročil toliko škode, da so zanj, živega ali mrtvega, razpisali veliko nagrado.³² Ptujski so bili

očitno zelo znani in redno zaposleni z močnimi oddelki. V 1360-ih letih so služili Rudolfu Habsburškemu proti Bavarski s 60 jezdecii in 60 lokostrelci.³³ Znameniti kondotieri so bili Šteberški z Notranjske, ki so vzdrževali stalno vojsko, leta 1333 s 43 konjeniki ter 34 lokostrelci, in so se vdinjali oglejskim patriarhom ter goriškim grofom.³⁴

Predvsem pa so si slavo, ugled in denar kot poklicni vojaki znali pridobiti Celjani. Znano je, da so kot kondotieri s svojimi četami služili raznim vladarjem na pohodih od Dalmacije, Italije in Tirolske do Češke, Poljske in Prusije. Zelo nazoren in vzorčen primer njihove dejavnosti predstavlja veliki vojni pohod cesarja Karla IV. v Italijo leta 1368. Habsburžani so bili k pohodu dolžni prispevati močne sile in so v ta namen spomladi po vseh svojih deželah na veliko in za debele denarje nabirali najemnike, med drugimi tudi celjske grofe z njihovim moštvom. Od 1400 oklepnikov, ki so jih poslali v Italijo³⁵ (sami se zaradi upora Affenstainov niso udeležili pohoda), je Herman Celjski vodil močan oddelek 90 svojih konjenikov-najemnikov.³⁶ To je bil eden večjih oddelkov. Za primerjavo - salzburškega nadškofa je cesar zaprosil za 100 konjenikov,³⁷ deželni glavar Tirolske je pripeljal 20 oklepnikov³⁸ in Hertlin Ptujski prav tako 20.³⁹ Herman je za vsakega oklepnika dobil po deset zlatnikov mesečno, sam pa še posebej 1.500 zlatnikov za šest mesecev, za kar sta mu vojvoda Albreht in Leopold zastavila mesta Radgono, Kamnik, Slovensko Bistrico ter dohodke gradu in urbarja Laško.⁴⁰ Vsekakor bogat zaslužek. Leta 1364 so se Celjani na Tirolskem borili za vojvoda Rudolfa IV. proti Bavarcem celo s 100 oklepniki in 100 lokostrelci,⁴¹ kar je skupaj s spremljevalnim osebjem pomenilo že pravo majhno vojsko. Na ugled in zaupanje, ki so ga Celjani uživali v visokih krogih ter na radij njihove aktivnosti kaže tudi diplomatska misija, ki jo je Friderik Celjski leta 1357 v imenu in s polnomočjem brandenburškega mejnega grofa Ludvika ter avstrijskega vojvode Albrehta vodil k papežu v Avignon, da bi za Ludvika izposloval dispenz za poroko z Margaretto, tirolsko grofico.⁴² Na višku moči Celjanov

²⁶ Herman Wiesflecker, Die Regesten der grafen von Tirol und Görz, Herzoge von Kärnten, II. Band/1. Lieferung 1271-1295, Innsbruck 1952, št. 553, 603.

²⁷ MHDC VII, št. 416.

²⁸ Sergij Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961, str. 209 - 210; D. Kos, Pamet pod šlemom, zvestoba denarju, Časopis za zgodovino in narodopisje (=ČZN) N.V. 31, 1995, str. 222 sl.; Peter Štih, Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem, Ljubljana 1994, str. 212 sl.

²⁹ D. Kos, Pamet pod šlemom..., str. 223.

³⁰ Josef von Zahn, Austro - Friulana, Fontes rerum Austriacarum 40, Wien 1877, št. 43.

³¹ D. Kos, Pamet pod šlemom..., str. 224, 226.

³² Simon Rutar, Kämpfe krain. Adelliger gegen die Venetianer in Istrien, MMVK III, 1890, str. 184 - 186; M. Kos, O izvoru pebivalcev Ljubljane v srednjem veku, ZČ X-XI, 1956 - 57, str. 18.

³³ CKSL, 1365, december 13, Dunaj.

³⁴ J. Šumrada, Šteberški in njihova posest v srednjem veku, Notranjski listi III, Cerknica 1986, str. 48.

³⁵ Johann F. Böhmer, Regesta Imperii VIII., Die Regesten des Kaiserreichs unter Kaiser Karl IV. 1346 - 1378, Innsbruck 1877, str. 579, št. 464.

³⁶ CKSL 1368, junij 23. (A,B), Dunaj.

³⁷ J. F. Böhmer, Regesta Imperii VIII., Erstes Ergänzungsheft, Innsbruck 1889, str. 755, št. 7271.

³⁸ Glej op. 32.

³⁹ CKSL 1368, april 18., Dunaj.

⁴⁰ CKSL 1368, april 20, junij 23 (A,B), Dunaj.

⁴¹ CKSL 1364, april 11., Dunaj.

⁴² J. F. Böhmer, Regesta Imperii VIII., št. 284, 286.

v 15. stoletju govorijo viri o udarni moči do 2.000 oboroženih konjenikov (nerealno celo do 25.000).⁴³

V oddelkih Celjanov in drugih najemniških vojskah je s svojimi poveljniki gotovo potoval po svetu marsikateri nižji plemič ali kmečki fant s slovenskega ozemlja.⁴⁴ Posebej priljubljeno "delo-višče" najemnikov je bila ob svoji burni politični zgodovini Italija, Meka nemških plačancev. V 14. in 15. stoletju se v nešteti italijanskih virih omenjajo kot "*teutonici*", kar je nasplošno pomenilo plačanca iz alpskih ali prekoalpskih dežel cesarstva.⁴⁵ Že zaradi bližine lahko predvidevamo pogosto udejstvovanje ljudi iz naših dežel. V drugem desetletju 14. stoletja padovanski kronist v vojski goriškega grofa Henrika II. izrecno omenja poleg *Teutonici* še "*Ungari et Slavones*"⁴⁶ V tem času so bili v severni Italiji dejavni tudi napol avtonomni oddelki nekaj sto najemnikov s Koroške, ki se pogosto omenjajo kot "*militēs de Karintia*"⁴⁷ V 15. stoletju je med leti 1434 - 1455 samo v italijanskem Fanu služilo okrog 350 vojakov slovanskega izvora iz najrazličnejših krajev, tudi iz Ljubljane, Celja in Ptuja. Takih mest pa je bilo v Italiji in drugod nedvomno še veliko.⁴⁸

CERKVENE ZADEVE

Tudi cerkveni prelatje so bili prisiljeni k pogostemu potovanju. Papeži so potovali na sinode in koncile. Škofje so vizitirali svoje cerkvene province, spremljali vladarje ali svoje predstojnike na potovanjih, posvečevali cerkve in duhovnike, sklicevali in obiskovali sinode, raziskovali in razsojali cerkvene spore in podobno. Oglejski patriarhi so precej pogosto obiskovali slovenske dežele v okviru svoje cerkvene province, še pogosteje pa so za nujne dolžnosti pooblašali sufragane, na primer škofe škofije Pičen v Istri. Le nekaj primerov. Pičenski škof Popon Albeck je po Kranjskem potoval v letih 1181 - 1182, 1191 in 1200, ko je v stiškem samostanu posvečeval oltarje, podobno v letih 1254 in 1256 pičenski škof Oton, leta 1349 poreški škof Janez in leta 1351 novigrajski škof.⁴⁹ Podobno funkcijo so na Štajerskem in Koroškem

severno od Drave opravljali sufragani salzburškega nadškofa, lavantinski in sekavski škofje. Lavantinski škof Henrik je na primer leta 1293 posvetil prezbiterij in oltarja v cerkvi samostana v Radljah.⁵⁰ Takšni službeni obiski so bili gotovo že v zgodnejši dobi neredki, vendar imamo največ podatkov o tem iz poznega srednjega veka, ko so oglejski patriarhi za duhovne, upravne in sodne zadeve v slovenskih deželah postavljali posebne generalne vikarje. Ta dolžnost je bila včasih zaupana pičenskim škofom, večkrat pa so bili za vizitacijske poti, ki so trajale tudi do dva meseca, določeni videmski generalni vikarji, kot nam za leta 1485 - 1487 v svojih slikovitih potopisih poroča Paolo Santonino, ki je spremljal škofa Petra iz Caorla na treh vizitacijah.⁵¹ Isti škof je obiskal slovenske dežele še v letih 1489, 1491 in 1494, leta 1492 v isti funkciji koprski škof, v letih 1498, 1499, 1501, 1502, 1507 koronski škof, v času 1517 - 1520 pa vsako leto škof Caorla Daniel de Rubeis.⁵²

Dolžnosti so silile k potovanju tudi nižjo duhovščino - prošte, arhidiakone, župnike. Občasno so nekateri dogodki zbrali skupaj večje množice cerkvenih dostojanstvenikov različnih rangov. Oglejski patriarh Ulrik je leta 1163 k cerkvi v Šentrupertu na Dolenjskem sklical sinodo, ki so se je udeležili mnogi cerkveni in posvetni gospodje - škofje iz Concordije, Trsta in Trevisa, stiški opat, številni prošti, dekani in župniki, na primer Peter iz Ljubljane.⁵³ Provincialnih sinod, kakršna je bila decembra leta 1309 v Vidmu po nalogu oglejskega patriarha Otobona, so se morali udeležiti župniki patriarhije, arhidiakoni (omenjata se savinjski in koroški) in predstojniki samostanov, kjer se izrecno omenjajo benediktinski opati Rožaca, Možaca, Gornjega Grada in Podkloštra. Marca 1335 pa je novi patriarh Bertrand povabil vse opate, priorje, prošte, dekane, arhidiakone in župnike svoje dieceze na svojo novo mašo (bil je posvečen šele po izvolitvi) v oglejsko stolnico in za konec maja nato sklical še generalno sinodo.⁵⁴ To je le nekaj vzorčnih primerov živega dogajanja in stalnega gibanja na področju vsakodnevnega življenja Cerkev, ki vključuje še druge komponente - redovništvo in njihovo specifično organizacijo, informiranje v okviru Cerkev, zbiranje in transport dohodkov in drugo.

Cerkveni meniški in viteški redovi (cistercijani, kartuzijani, frančiškani, dominikanci, križniki, ivanovci, templarji) so imeli močno centralistično

⁴³ Celjani v slovenskem in srednjeevropskem prostoru. Okrogla miza 1982, ZČ 37, 1983, št. 1 - 2, str. 110.

⁴⁴ S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, str. 210.

⁴⁵ Gian M. Varanini, Mercenari tedeschi in Italia nel Trecento: problemi e linee di ricerca, v: Kommunikation und Mobilität im Mittelalter. Begegnungen zwischen dem Süden und der Mitte Europas (11. - 14. Jahrhundert), ur. S. Rachewiltz in J. Riedmann, Sigmaringen 1995, str. 159 sl.

⁴⁶ Prav tam, str. 167.

⁴⁷ Prav tam, str. 168, op. 45.

⁴⁸ F. Gestrin, Migracije Slovanov v Italijo, ZČ 32, 1978, št. 1-2, str. 16 - 17.

⁴⁹ J. Mlinarič, Stiška opatija..., str. 67, 106, 109, 145; GZL IX, št. 28.

⁵⁰ GZM II, št. 75.

⁵¹ Paolo Santonino, Popotni dnevniki 1485 - 1487, Celovec 1992.

⁵² Janez Höfler, Potovanja oglejskih vizitatorjev na Slovensko v poznem srednjem veku, Kronika 30, 1982, št. 3, str. 198 sl.

⁵³ Gradivo IV, št. 462.

⁵⁴ J. Mlinarič, Stiška opatija..., str. 120, 128.

organizacijo in njihovi predstavniki so morali pogosto potovati v redovne centrale ali na generalne zборе. Leta 1279 je bil generalni redovni kapitelj križnikov nemškega viteškega reda pod vodstvom velikega mojstra Hartmana de Helderinge celo v Mariboru,⁵⁵ kar pomeni, da so tja prišli predstavniki vseh redovnih provinc in verjetno tudi iz oporišč v Sveti deželi. Opatje in priorji cistercijanskih in kartuzijanskih ustanov iz vse Evrope so se morali udeleževati vsakoletnega generalnega kapitlja v Citeauxu oziroma Veliki Kartuziji (Grand Chartreuse) v Franciji - tudi iz Stične, Kostanjevice ter kartuzij Žiče, Jurklošter, Bistra, Pleterje. Zaradi oddaljenosti od matice so bili naši samostani udeležbe občasno oproščeni.⁵⁶ Poleg tega so morali predstojniki redovnih hiš pogosto na pot iz drugih razlogov - zaradi rednih dolžnosti, ki so bile vezane na določeno redovno postojanko ali zaradi posebnih nalog, ki so jim jih zaupali generalni kapitlji, papeži ali krajevni ordinariji. O tem je ohranjenih obilo dokumentov, kot lahko razberemo iz bogatih podatkov v monografijah J. Mlinariča o slovenskih samostanih.

Pri organizaciji cistercijanov je bila zelo pomembna povezava med samostanom-filialo in matičnim samostanom, ki jo je ustanovil. Predstojnik matice je bil dolžan opravljati redne vizitacije vsako leto oziroma po potrebi, skrbeti za gospodarsko in duhovno življenje filiale, voditi volitve predstojnikov in podobno. Matica stiške cisterce je bil štajerski samostan Rein, s katerim je vzdrževala tesne vezi in od koder so redno pošiljali vizitatorje, Kostanjevica pa je vzdrževala stike z Vetrinjem na Koroškem, od koder je bila poseljena. Vesti o inšpekcijskih obiskih naših redovniških postojank je obilo. Velikokrat so glavnega vizitatorja spremljali še opati drugih samostanov. Ob vizitaciji kostanjeviške opatije leta 1275 sta na primer vetrinjskega opata Alberta spremljala opat samostana Villars iz Lotaringije in stiški opat Konrad. Konec 14. in v začetku naslednjega stoletja sta bila pri vizitacijah stiškega konventa, ki je bil v hudi notranji krizi, ob reinskem opatu kot priči in pomočnika večkrat vetrinjski in kostanjeviški predstojnik, leta 1406 pa je samostan obiskal še redovni generalni vikar za Nemčijo.⁵⁷ Ogrske cisterce so bile v 12.-13. stoletju ustanovljene neposredno iz francoskih samostanov, zato so morali vizitacije opravljati iz Francije, kasneje pa so to nalogo pogosto zaupali predstojnikom bližnjih redovnih postojank v slovenskih in avstrijskih deželah. Opatijo Topusko v dolini Gline na Hrvaškem so leta 1211 poselili menihi iz Clairvauxa. Francoski vizitatorji

so tja gotovo večkrat potovali čez slovensko ozemlje, sredi 15. stoletja pa so zaradi oddaljenosti paterniteto nad Topuskim prenesli na Stično, ki je odslej prevzela vse dolžnosti matice.⁵⁸

Slovenske kartuzije so imele kot najstarejše postojanke reda v Srednji Evropi poseben pomen in temu primerni so bili tudi ugled in dolžnosti njihovih priorjev. Ko so od začetka 14. stoletja začele nastajati redovne province, je generalni kapitelj vsako leto za posamezno provinco določil po dva vizitatorja, katerih dolžnost je bila obisk vseh postojank v provinci, urejanje gospodarskega življenja na njih, postavljanje in zamenjava vodilnih oseb, urejanje sporov, kaznovanje in podobno, o čemer je bilo potrebno obveščati generalni kapitelj. To je pomenilo za vizitatorja pogosta in dolga potovanja. Znameniti žički prior Gotfrid je po odhodu v kartuzijo Mauerbach pri Dunaju, ki jo je leta 1314 ustanovil s kolonijo iz Žič, postal prvi vizitator v letu 1335 nastale nemške redovne province, ki je zajemala vse redovne postojanke od slovenskih dežel prek cele Nemčije, Češke, Ogrske in Poljske do Gdanska. Še dalje pa je ohranil tesne stike z našimi kartuzijami, ki jih je redno vizitiral.⁵⁹ Njegov naslednik, žički prior Konrad, je leta 1385 postal vizitator zgornjenemške redovne province, ki je tedaj zajemala slovenske, avstrijske, ogrske, češke in poljske kartuzije (brez nemških), in je dosegel zelo velik ugled znotraj reda.⁶⁰ Da so se vizitacije po teh deželah tudi dejansko izvajale, dokazuje zapis z generalnega kapitlja leta 1391, kjer je razvidno, da je vizitator prior Konrad iz Žič v ogrskem samostanu Tárkány vzel računsko knjigo, nekaj denarja in tri konje, kar je bilo treba raziskati in razrešiti.⁶¹

Izjemen pomen pa je bil slovenskim kartuzijam namenjen v času shizme, ki je leta 1378 po dvojni volitvi papeža razdelila zahodno krščanstvo in tudi cerkvene redove na dva dela - eden priznavajoč rimskega in drugi avignonskega papeža. Leta 1391 so na generalnem kapitlju kartuzijanov rimske obediencie sprejeli sklep, da bo sedež reda za vse dežele, ki priznavajo rimskega papeža, v Žičah, ker je bila ta po besedah kapitlja "po pomembnosti takoj za Grand Chartreuse".⁶² To dejstvo je malo znano, imelo pa je izreden pomen za žičko kartuzijo, ki je postala središče reda kartuzijanov Italije, Nemčije z Nizozemsko in Belgijo, Ogrske, Češke, Poljske, nordijskih dežel in Anglije. Pomenilo je tudi posebno "prometno gravitacijo" samotne doline pod Konjiško goro in z njo ostalega

⁵⁵ GZM II, št. 44.

⁵⁶ J. Mlinarič, *Stiška opatija...*, str. 75, 84, 85, 93, 166, 167, 202; isti, *Kartuziji...*, str. 9, 137.

⁵⁷ Prav tam, str. 92, 110, 156, 168, 178, 187, 198, 199, 212.

⁵⁸ Prav tam, str. 30, 170, 212, 237; isti, *Kostanjeviška opatija...*, str. 162.

⁵⁹ J. Mlinarič, *Kartuziji...*, str. 13, 21 sl., 74. sl.

⁶⁰ Prav tam, str. 91, 139.

⁶¹ Prav tam, str. 141.

⁶² Prav tam, str. 141 sl.

slovenskega ozemlja. V Žiče so se k vsakoletnemu generalnemu kapitlju spomladi zgrinjali priorji iz pol Evrope (le angleški so bili oproščeni, morali pa so pošiljati zastopnike), tja so prihajali in odhajali poslanci papeške kurije in sli iz raznih dežel s poročili vizitatorjev, raznovrstnimi pismi ter denarnimi prispevki (na kapitlju so leta 1397 za Žiče, ki so bile sedež generalnega priorja, zaprosili vse redovne postojanke za denarno pomoč pri obnovi, ki je očitno pritekala in dobila rezultat v čudoviti gotski prezidavi, ki jo lahko občudujemo še danes).⁶³ Za slovenske kartuzije so redno določali posebne vizitatorje. Tako so verjetno takoj po vsakoletnem generalnem kapitlju, ko so bili tu zbrani, potovali v Jurklošter, Bistro in Pleterje na vizitacije priorji iz raznih evropskih kartuzij, na primer iz Bologne, Pise, Firenc, Luce, Rima, Nürnberga, Erfurta, Mainza, Kölna, Trierja, Lübecka, Genta ali celo Holandije. Ugled in pomen Žič v tem času potrjuje dejstvo, da je bil leta 1398 za novega generalnega priorja rimske obediencie ter žičkega predstojnika izvoljen Štefan Macone iz Milana, eden najodličnejših kartuzijskih priorjev, v mladosti osebni prijatelj svete Katarine Sienske in njen spremljevalec na potovanjih, ki je s svojo diplomatsko dejavnostjo veliko prispeval k ponovni združitvi reda in Cerkve.⁶⁴ Živahna dinamika, ki je slovenske dežele v določenem pogledu postavila v središče evropskega dogajanja, je trajala skoraj dve desetletji, do leta 1410, ko se je zahodna Cerkve združila in so prenesli sedež vseh kartuzijanov nazaj v Grand Chartreuse. Lahko si predstavljamo, kakšno zanimivost so na naših cestah tedaj predstavljali redno prihajajoči ugledni cerkveni možje s spremstvom iz tako oddaljenih dežel ali sli z livrejami papeške kurije ter pomembnih posvetnih gospodov. Gotovo so bili med potjo neredko gostje naših velikašev, na primer v Celju grofa Hermana II., ki so se ga vsako leto na generalnem kapitlju spominjali kot dobrotnika reda in je zbrane cerkvene dostojanstvenike oskrboval z dobrimi ribami.⁶⁵

Predstojnikom samostanov so papeži, generalni kapitlji ali krajevni ordinariji (oglejski patriarhi) pogosto zaupali posebne naloge, kar je spet terjalo od njih potovanje, včasih tudi v druge dežele. Zadeve s katerimi so se ukvarjali so prav pisane, o tem ne manjka podatkov, navedimo le par slikovitih primerov. Leta 1232 je do papeža Gregorja IX. prišla pritožba koroškega vojvode Bernarda o razsipnem gospodarjenju v benediktinskem samostanu Šentpavel, nakar je papež pooblastil stiškega

Papež Janez XXIII se ponesreči na poti v Konstanco na koncil. (Österreichische Geschichte 1440 - 1522. Wien 1996, str. 319).

opata ter priorja kartuzij Žiče in Jurklošter, da se odpravijo na Koroško in na licu mesta raziščejo zadevo ter krivce kaznujejo s cerkvenimi kaznimi.⁶⁶ Znameniti žički prior Gotfrid je dobil leta 1312 od oglejskega patriarha Otobona nalogo v zvezi z razširjanjem manihejske herezije v oglejski patriarhiji. Določen je bil za glavnega inkvizitorja in je moral na terenu preveriti govorice, zaslišati sumljive osebe, pridigati proti hereziji ter patriarhu poročati o uspehih.⁶⁷ Stiški opat je moral leta 1313 po naročilu oglejskega patriarha skupaj s kostanjeviškim opatom razsoditi v sporu med tremi slovenskimi kartuzijami ter pobiralci dajatve za križarsko vojno in za papeške legate, plačila česar so bili kartuzijani po svojih privilegijih oproščeni.⁶⁸ Papež Klement VI. je leta 1348 v pismu iz Avignona pooblastil opata benediktinskega samostana Možac v Furlaniji, da razišče sporno zadevo med mestno občino Ljubljane ter župnikom Matejem glede šentpeterske župnije.⁶⁹ Opa ta kostanjeviške in zagrebške cisterce pa sta leta 1369 po naročilu generalnega kapitlja morala preveriti gospodarsko stanje vetrinjskega vinograda pri Mariboru in sta v pismu iz Vetrinja v Citeaux sporočila, da je ta res slabo donosen in ga je smiselno prodati.⁷⁰ V začetku 15. stoletja se je samopašni stiški opat Albert zapletel v spor glede samostanu pridruženih župnij. Ker se ni uklonil razsodbi papeža Bonifacija IX., je ta 1403 izrekel nad opatom in konventom izobčenje in interdikt, kar je pomenilo prepoved opravljanja bogoslužja v samostanu, pridruženih župnijah in podružnicah, prepoved druženja ali pogovora z opatom in sobrati, opravljanja ka-

⁶³ Prav tam, str. 150.

⁶⁴ Prav tam, str. 153 sl.

⁶⁵ Prav tam, str. 164, 175.

⁶⁶ Gradivo V, št. 568.

⁶⁷ J. Mlinarič, Kartuziji..., str. 21 sl.

⁶⁸ J. Mlinarič, Stiška opatija..., str. 118 - 119.

⁶⁹ GZL IX, št. 24.

⁷⁰ GZM IV, št. 119.

kršnihkoli del zanje in podobno. Izvedba tega hudega ukrepa je bila poverjena opatu koroškega samostana Osoje, ki si je za pomoč izbral kostanjeviškega opata Andreja. Na vrata samostanske in drugih njegovih cerkva ter javne kraje je bilo potrebno nabiti papežev razglas ter poučiti okoliško duhovščino o potrebnem ravnanju do samostanskih. Papež je na srečo svojo kazen še v istem letu preklical, čeprav so mnogi očitki na opata leteli še kasneje. Njegovi lastni redovniki so se pritožili, da je mnogo zdoma, da se na stroške samostana s svojimi ljudmi potika po svetu in da je bil nekoč odsoten več kot devet mesecev.⁷¹

Kot sem skušal prikazati, so številne vsakodnevne zadeve terjale precej pogosto pojavljanje cerkvenih prelatov na srednjeveških cestah. Potovala pa je tudi nižja redovna duhovščina. Pot je redovnike vodila med postojankam znotraj reda. Potovali so v samostane, kjer je bilo pomanjkanje redovnikov, v nove filialne ustanove ali pa so bili prestavljeni drugam iz posebnih vzrokov, kot gostje ali kazensko. Leta 1393 so na primer menih Friderika iz Bistre poslali kot gosta v Schnals na Tirolskem, v Bistru pa je prišel menih iz kartuzije v Lewelu na Ogrskem, Štefan iz Žič je moral leta 1398 v Olomouc na Moravskem, 1402 pa menih Nikolaj iz Bistre v Gent v Flandriji, od koder je kot gost prišel drug menih.⁷² Tako je bila sestava srednjeveških samostanov izrazito pisana, internacionalna, v naših kartuzijah in cistercah zasledimo menihe iz Češke, Ogrske, Italije, Nemčije, Francije, celo Holandije. Iz Žič in Jurkloštra so morali leta 1328 vse francoske menihe poslati nazaj v Francijo ker so se bali trenj v času dveh papežev - nemškega in francoskega.⁷³ S potujočimi menihi so krožile tudi knjige. Zapis generalnega kapitlja se večkrat nanašajo na terjatve vrednih rokopisov med samostani. Leta 1386 so ukazali predstojniku kartuzije v Brnu, da mora nek kodeks, last Žič, poslati v Mauerbach pri Dunaju, iz ogrskega samostana Tárkány pa so morali v Žiče vrniti tri knjige ali plačati njih vrednost.⁷⁴ Novi redovniki iz posameznih samostanov so morali potovati tudi na posvetitev h krajevnemu ordinariju, v naših deželah k oglejskemu patriarhu. Na prošnjo iz Žič in Jurkloštra, da je pot do patriarha "težavna in dolga", sta patriarh in papež Urban VI. v drugi polovici 14. stoletja dovolila posvetitev menihov s strani kateregakoli nadškofa ali škofa, nakar so iz štajerskih kartuzij hodili na posvetitve k bližjima lavantinskemu in sekovskemu škofu, kasneje pa k ljubljanskemu, ki je precej časa bival v Gornjem Gradu.⁷⁵

POTOVANJA ZNAMENITIH OSEBNOSTI PO SLOVENSKEM

Tudi na naših srednjeveških cestah so se pojavljali sprevodi znamenitih osebnosti na potovanjih. O njih izvemo predvsem na osnovi podatkov o krajih izstavitve listin, ki seveda dokumentirajo le drobec tedanjega dogajanja. A tudi tako imamo ohranjenih nemajhno število dokazov o obiskanosti naših dežel, tudi s strani evropsko pomembnih političnih osebnosti tistega časa. Delno je pri tem imela pomen prometno-tranzitna vloga slovenskega ozemlja, predvsem v smeri proti Italiji, v največ primerih pa je šlo za obhode lastnih posesti oziroma dežel, na katerih so mogočni gospodje podeljevali fevde, potrjevali in izdajali privilegije mestom in samostanom, razsojali sodne zadeve in podobno.

Prometnica iz Furlanije skozi Kanalsko dolino proti nemškim deželam je bila ena od pomembnih alternativnih povezav Italije s Srednjo Evropo, zato so se je večkrat, predvsem v 12. - 13. stoletju, posluževali tudi nemški cesarji. Omenimo naj, da je v neposredni bližini slovenskih dežel, v Ogleju in z nadaljevanjem v Čedadu, aprila-maja leta 1232 zasedal veliki državni zbor pod vodstvom cesarja Friderika II., na katerem se je ta pobotal s sinom kraljem Henrikom VII. in potrdil veliki knežji privilegij "Statutum in favorem principum", ki ga je leto prej izdal njegov sin. Tega bleščečega dogodka se je udeležila množica knezov cesarstva, vključno s koroškim vojvodom Bernardom Spanheimom in goriškim grofom Majnhardom III, gotovo pa ga niso izpustili tudi drugi gospodje s sosednjega slovenskega ozemlja, ki so kaj dali na svoj ugled (na primer stiški opat, ki je ob tej priložnosti dobil od cesarja potrditev privilegija za svojo hišo).⁷⁶ Cesar Friderik II. je potoval maja leta 1235 z bleščečim spremstvom, v katerem po besedah očitca ni manjkalo bogato obloženih vozov, celo kamel, dromedarjev in leopardov ter njegove saracenske garde, skozi Kanalsko dolino, Beljak in Breže v Nemčijo, drugič pa konec decembra 1236 po isti poti z vojsko proti Dunaju.⁷⁷

Oglejski patriarh Bertold Andeški (1218 - 1251), ena najvplivnejših osebnosti cesarstva v tistem času, je najmanj 13-krat potoval po naših deželah, včasih po več mesecev, in se pogosto mudil na svojih posestih v Kamniku in Slovenj Gradcu. Jeseni in pozimi leta 1228/29 je obiskal naše kraje v spremstvu svojega brata Otona VII., meranskega

⁷¹ J. Mlinarič, *Stiška opatija...*, str. 182, 187.

⁷² J. Mlinarič, *Kartuziji...*, str. 146, 153, 159

⁷³ Prav tam, str. 23.

⁷⁴ Prav tam, str. 139.

⁷⁵ Prav tam, str. 92, 93, 174.

⁷⁶ MHDC IV/1, št. 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050; F. Schumi, *UBK II*, št. 74; prim. P. Štih, *Goriški grofje...*, str. 29; A. Jaksch, *Geschichte Kärntens bis 1335*, Band I, Klagenfurt 1928, str. 370 sl.

⁷⁷ MHDC IV/1, št. 2104, 2105, 2106, 2131; A. Jaksch, *Geschichte Kärntens...*, str. 387 sl.

vojvode in palatinskega grofa Burgundije, leta 1238 pa v spremstvu škofa iz cesarskega mesta Speyer ter svojega nečaka vojvode Otona VIII.⁷⁸

Avstrijski vojvode Babenberžani, ki so leta 1192 po izumrtju Traungaucev podedovali štajersko vojvodino, so svojim obsežnim in strateško pomembnim posestim na Slovenskem posvečali precej pozornosti. Leopold VI. jih je obiskal v letih 1195, 1209, 1213, 1224 in 1227, ko se je mudil v Mariboru ter ob zadnjem obisku v uglednem spremstvu prisostvoval posvetitvi novozgrajene cerkve v kartuziji Jurklošter, ki jo je sam ponovno ustanovil.⁷⁹ Velik dogodek so bili gotovo tudi obiski njegovega znamenitega sina Friderika II. "Bojevitega" (1230 - 1246), ki se je leta 1235 zadrževal na Ptuju, 1240 v Mariboru in 1241 v Kamniku.⁸⁰

Koroški vojvode Spanheimi so imeli obsežne posesti na Kranjskem in ambicije, da tu uveljavijo deželno gospostvo, ki jim ga ob hudih konkurentih ni uspelo polno uveljaviti na Koroškem. Predvsem vojvoda Ulrik III. (1256 - 1269) je temu cilju posvetil večino svoje energije in ga po letu 1250 takorekoč vsakoletno zasledimo na Kranjskem, včasih po večkrat na leto ali po več mesecev skupaj (več kot 26 obiskov). Najpogosteje se je mudil v Ljubljani, Kostanjevici, Škofji Loki, Kranju.⁸¹

Ko je leta 1270 njegova vojska zasedla Koroško in Kranjsko je jeseni istega leta osvojene dežele obiskal "silni in odlični" češki kralj Otokar II. Přemysl. Preko Slovenj Gradca, kjer je izdal dve listini za kartuzijo Žiče, in verjetno skozi Celje, je prišel na Kranjsko. S številnim spremstvom domačega plemstva se je 22. novembra mudil v Kostanjevici, kjer je bila pokopana njegova teta Juta, žena vojvode Bernarda Spanheima, in 24. novembra v Stični.⁸² Na nadaljnji poti proti Koroški (6. decembra je že v Beljaku) se je gotovo ustavil v drugih pomembnih središčih svojega gospostva: Ljubljani, Kamniku, Kranju.

Goriško-tirolski grofje, ki so se v drugi polovici 13. stoletja skokovito prebili med vodilne kneze cesarstva, so si vztrajno prizadevali za utrditev oblasti tudi v slovenskih deželah, predvsem na Kranjskem. Majnhard II. (1258 - 1295), tirolski grof, gospod Kranjske in od leta 1286 koroški vojvoda,

je pripeljal svojo hišo na višek ugleda, ki se odraža tudi v njegovi poroki z vdovo nemškega kralja Konrada IV. in materjo zadnjega Staufovca Konradina. Ljubljano, središče svojega kranjskega gospostva, je obiskal v letih 1277, 1283 (2x), 1288 (2x - ob prvem obisku pozimi v spremstvu svojih štirih sinov) in zadnjič decembra 1294, medtem ko je januarja 1291 potoval s Koroške skozi Radlje v Maribor na srečanje s svojim zetom, avstrijskim vojvodo Albertom in svojimi vnuki.⁸³ Majnhardov brat, goriški grof Albert in njegovi nasledniki so gradili lastno deželo na svojih dolenjskih in belokranjskih posestih. Na postojankah v Metliki, Črnomlju, Mehovem in v Žužemberku so se pogosto zadrževali predvsem konec 13. in v začetku 14. stoletja (v letih 1286, 1290, 1293, 1295, 1297, 1300, 1303, 1306, 1307, 1313).⁸⁴

Precejšnje težo je našim deželam dajal tudi Henrik Goriško-tirolski (1295 - 1335), tirolski grof, koroški vojvoda in v času 1307 - 1310 češki kralj, ki je nekajkrat obiskal svoje kranjske posesti in potoval čez slovensko ozemlje. Leta 1313 se je na Kranjskem mudil več mesecev, 3. septembra pa je v Ljubljani umrla njegova žena Ana iz češke kraljevske hiše Přemyslidov, hči kralja Wenzla II. Svoje glavno mesto na Slovenskem je obiskal vsaj še dvakrat - jeseni 1317 ter leta 1324.⁸⁵

Po prevzemu neposredne oblasti nad Koroško in Kranjsko leta 1335 so morali Habsburžani kot že prej Štajersko (Maribor v letih 1285, 1302, 1316, 1326, 1327)⁸⁶ tudi ostale naše dežele večkrat počastiti z vladarskimi obiski. Zaradi razsežnosti številnih habsburških dežel se je intenzivnost njihove prisotnosti tu v primeri z deželnimi gospodi prejšnje dobe močno zmanjšala. Ob koncu 14. in v začetku naslednjega stoletja pa je bila njihova aktivnost tesneje vezana na naše kraje, kajti v Pristavi pri Stični in Ljubljani je zadnja desetletja svojega življenja preživela Virida Visconti iz znamenite vladarske dinastije Milana, žena Leopolda III. in mati štirih habsburških vojvod (umrla pred letom 1414, pokopana v Stični).⁸⁷ Rezultat teh stikov je bila npr. tudi obnova mestne šole pri Šmiklavžu v Ljubljani, ki jo je leta 1418 ponovno ustanovil

⁷⁸ Gradivo V., št. 488, 497, 699; M. Kos, Oglejski patriarhi in slovenske pokrajine do srede 13. stoletja s posebnim ozirom na vladu patriarha Bertolda iz rodovine Andechs, ČZN 13, 1917, str. 8 sl.

⁷⁹ GZM I, št. 37, 47 51 56, 57, 61, 62; J. Mlinarič, Kartuziji..., str. 118 sl.

⁸⁰ Gradivo V., št. 629, 737, 765; GZM I, št. 67.

⁸¹ Glej seznam listin vojvode Ulrika III. pri Walter Höflechner, Zum Urkundenwesen der Herzöge von Kärnten bis 1269, Carinthia I 159, 1969, str. 112 sl.

⁸² F. Schumi, Archiv für Heimatkunde (=AH) I, Laibach 1882/3, str. 135, št. 64; GZM II, št. 21; J. Mlinarič, Stiška opatija..., str. 113 - 114.

⁸³ H. Wiesflecker, Die Regesten..., št. 194, 388, 389, 390, 391, 394, 395, 567, 568, 569, 603, 703, 704, 901, 902, 903; GZL I, št. 104, 105; GZL IX, št. 7.

⁸⁴ F. Komatar, Das Schloßarchiv in Auersperg, MMK 18, 1905, št. 16, 17, 18, 19, 22; F. Schumi, Urkunden und Regesten zur Geschichte des 14. Jahrhunderts, AH II, Laibach 1884, 1887, str. 244, št. 7; P. Štih, Goriški grofje..., str. 127 sl., 111, 132 sl.

⁸⁵ MHDC VIII, št. 151, 153, 157, 172, 128, 180, 182, 374, 375, 376; GZL X, št. 17; F. Komatar, Ein Copialbuch..., št. 18; isti, Das Schloßarchiv in Auersperg..., št. 24; J. Mlinarič, Kartuziji..., str. 131-132, op. 120 in 128.

⁸⁶ GZM II, št. 57, 100; GZM III, št. 39, 80, 83, 84.

⁸⁷ J. Mlinarič, Stiška opatija..., str. 183 sl., 204 sl.

Viridin sin vojvoda Ernest Železni.⁸⁸ Habsburžani so se v naših deželah mudili od konca 13. do konca 15. stoletja dokazano vsaj 28-krat, potrebno pa je še enkrat pristaviti, da so ti obiski dokumentirani predvsem na osnovi ohranjenih listin in so bili gotovo bolj pogosti, kar nam dajo slutiti tudi izjave v dokumentih, na primer, da bo vojvoda določeno zadevo uredil, "ko bom naslednjič v Ljubljani", ali "kot sem ukazal, ko sem bil zadnjič tam". Različni člani dinastije so po prevzemu Kranjske leta 1335 potovali po naših krajih in se zadrževali v Ljubljani ali drugih mestih glede na vire v letih 1335, 1338, 1350, 1360, 1363 (Maribor), 1370, 1374 (2x), 1377, 1396, 1399, 1403, 1405, 1414, 1421, 1423, 1436 (Trst), 1441 (Slovenj Gradec), 1444, 1447 (Maribor), 1449, 1457, 1462.⁸⁹ Posebej bleščeč je bil v letu 1360 obisk enega najsposobnejših, ambicioznih in ekstravagantrnih članov družine, Rudolfa IV., ustanovitelja Novega mesta. Njegovo izjemno ugledno spremstvo so sestavljali oglejski patriarh Ludvik della Torre, salzburški nadškof Ortolf, lavantinski, sekovski, krški, pasavski, freisinški in chiemseejski škofje, Majnhard III. tirolski grof in mejni grof Brandenburške, goriški grofje Albert IV., Majnhard VII. in Henrik III., grof Oton Ortenburški, grof Ivan Pfanberški, člani družin Walsee, Auffenstein, Liechtenstein, Stubenberg in številni drugi. Celotna povorka je preko Gradca in Maribora prispela v Celje, kjer so se 24. marca zbrali pri Ulriku in Hermanu Celjskih, nato pa vključno z njima krenila proti Ljubljani. Tu so gospodje bivali od 27. marca do 4. aprila in vojvoda Rudolf je sprejel poklonitev cerkvene in posvetne gosposke, med njimi predstojnikov samostanov Bistre in Stične, ljubljanske križniške komende, bratov Turjaških in mnogih drugih, katerim je potrdil privilegije.⁹⁰ 16. aprila je bil vojvoda že na Dunaju. Leta 1363 pa je ponovno potoval čez naše dežele - na poti iz Brixna (20. februarja) prek Beljaka (24. februarja) na Dunaj se je 11. marca mudil v Mariboru in več dni v Gradcu.⁹¹

Rudolf IV. Habsburški.

Posebej je bil "angažiran" v naših deželah zadnji srednjeveški Habsburžan Friderik V. (III.), od leta 1440 nemški kralj in 1452 cesar, predvsem zaradi znamenitih sporov s Celjani in boja za njihovo dediščino. Še kot mlad vojvoda je leta 1436 v spremstvu 50 plemičev (med njimi Zigmunda Windischgrätza) prek slovenskega ozemlja potoval na romanje v Palestino, kamor je 9. avgusta odplul iz Trsta in na Božjem grobu 9. septembra prejel viteško čast.⁹² Kasneje so ga politične zadeve še večkrat pripeljale v naše kraje - leta 1444 se je mudil v Ljubljani, Trstu, Kamniku, leta 1447 v Mariboru, 1449 spet v Ljubljani.⁹³ Najdalje je bilo njegovo skoraj polletno bivanje na Slovenskem po smrti Ulrika Celjskega v letu 1457, ko je s svojo osebno prisotnostjo in "velikodušnim" pristopom skušal pridobiti na svojo stran bivše celjsko plemstvo in uradnike ter si tako zagotoviti celjsko dediščino. Teden dni v februarju je preživel v Slovenski Bistrici, nato mesec in pol v Celju, kjer ga je 30. aprila napadel Jan Vitovec in se je rešil le z begom na zgornji celjski grad. Del maja je bival v Ljubljani, v prvi polovici junija v Kranju in nato prek Radovljice in verjetno Korenskega sedla prešel na Koroško, kjer je preživel nadaljnega pol leta.⁹⁴ Leta

⁸⁸ GZL III, št. 34.

⁸⁹ F. Komatar, Ein Copialbuch..., št. 47, 61, 62, 65, 68, 69, 71, 72; GZL III, št. 9, 40-43, 56, 57; GZL IX, št. 27, 44, 45, 48, 62, 74; GZL X, št. 44, 45, 49; GZM XIII, št. 3; Josef von Zahn, Austro-Friulana, Fontes rerum Austriacarum 40, Wien 1877, št. 31, 51; J. Mlinarič, Kartuziji..., str. 131, 133; isti, Stiška opatija..., str. 184, 196-197 op. 105; Jože Koropec, Srednjeveško gospostvo Slovenj Gradec, ČZN N.V. 14, 1978, str. 23.

⁹⁰ F. Komatar, Ein Copialbuch..., št. 46, 47; isti, Das Schloßarchiv in Auersperg, MMK 19, 1906, št. 127; GZM XIII, št. 2; Alfons Huber, Geschichte des Herzogs Rudolf IV. von Österreich, Innsbruck 1865, str. 189; J. Mlinarič, Kartuziji..., str. 133; isti, Stiška opatija..., str. 146 - 147.

⁹¹ A. Huber, Geschichte..., str. 204; GZM IV, št. 99.

⁹² Fritz Posch, Kreuz-, Pilger-, Minne- und Studienfahrten von Steirern im Mittelalter, v: Steirer in aller Welt, Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark, Sonderband 17, Graz 1971, str. 11.

⁹³ F. Komatar, Ein Copialbuch..., št. 72; GZL III, št. 56, 57; GZL IX, št. 74; J. Chmel, Regesta chronologico-diplomatica Friderici Romanorum Imperatoris (Regis IV.), Wien 1859, str. 160-161, 231 - 232, 265.

⁹⁴ Ernst Birk, Urkunden-Auszüge zur Geschichte Kaiser Friedrich des III. in den Jahren 1452 - 1467 aus bisher unbenützten Quellen, Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen X, Wien 1853, str. 201 sl.

1462 je bil spet na Slovenskem - ob grozeči vojni z Ogrsko je za 28. junij sklical v Mariboru deželni zbor štajerskih, koroških in kranjskih stanov in po več kot tednu bivanja tam obiskal še Celje.⁹⁵

Nedvomno so se lahko tudi pohodi Celjanov po blišcu primerjali s katerimkoli drugimi vodilnimi evropskimi odličniki. Navsezadnje so bili v naj-ožjem sorodstvu s kraljem in kasneje cesarjem Sigismundom, Herman II. je bil njegov najpomembnejši diplomat, ki ga je pošiljal po Evropi, in s sinom Friderikom sta kralja pogosto spremljala na potovanjih.⁹⁶ Od leta 1436 so bili Celjani državni knezi cesarstva in hkrati v vrhu plemstva na Ogrskem z visokimi državnimi službami (Herman II. je bil v letih 1406 - 8 in 1423 - 35 slavonski ban).⁹⁷ Ulrik II. je bil v letih 1438 - 39 celo državni upravitelj kralja Albrehta Habsburškega na Češkem z izjemnimi pooblastili, od leta 1445 slavonski ban in kmalu kot skrbnik mladoletnega kralja Ladislava Posthumusa prvi med prvaki na Ogrskem in v Avstriji.⁹⁸ Ugled Celjanov v evropskem merilu dokazuje leta 1430 Ulrikovo romanje v Santiago de Compostela, ko sta ga z velikimi častmi sprejela aragonski in nato kastiljski kralj, njegovo spremstvo "60 konjenikov, bogato opremljenih plemičev" (gotovo še enkrat toliko spremljevalnega osebja), pa je celo zbudilo pozornost kastiljskih kronistov.⁹⁹

Kot smo že omenili, je tranzitni pomen slovenskih dežel vplival na raznovrstne oblike prometnih tokov, ki so prečili naše ozemlje v smeri proti zahodu. Predvsem burno politično dogajanje v sosednji Italiji je v poznem srednjem veku pripeljalo skozi naše dežele na vojnih pohodih tudi pomembne kronane glave. V 14. stoletju se je večkrat vpletal v politične zadeve v Italiji ogrski kralj Ludvik I. Veliki, ki je pri tem nekajkrat prečkal slovensko ozemlje. Na dveh znamenitih pohodih proti Neaplju, ki sta osupnila Italijo, je potoval tu čez novembra 1347, ko ga je v Furlaniji z velikimi častmi in gostoljubnostjo sprejel patriarh Bertrand, ter junija 1350, obakrat tudi ob povratku.¹⁰⁰ Posebej velikopotezen pa je bil pohod v vojni proti beneški republiki v letih 1356-58, ki je Ludviku prinesla Dalmacijo in pripeljala do ob-

sežnih vojaških akcij v Furlaniji in Benečiji ter velikega obleganja Trevisa. Ludvik je predhodno sklenil zvezo z goriškima grofoma Albertom in Majnhardom, oglejskim patriarhom ter avstrijskim vojvodo Albertom, katerih ozemlja je moral prečkati. V Zagrebu se je v začetku junija 1356 zbrala ogromna vojska, ki je po različnih virih štela 40 - 60.000 mož, kar ob vsem srednjeveškem pretiravanju pomeni zelo veliko, gotovo čez 10.000 vojakov. Samo predhodnica, sestavljena večinoma iz nemških najemnikov, naj bi štela nekaj tisoč mož. Med njimi je bilo mnogo pustolovcev iz naših dežel - Ivan Kamniški, Janez Šteberški, Kolenc iz Ljubljane.¹⁰¹ Sam Ivan Kamniški se je pridružil pohodu s 100 oboroženimi jezdec.¹⁰² Glavnina vojske s kraljem je prečkala naše kraje med 4. junijem ter 4. julijem, ko so že bili pred Coneglianom v Benečiji.¹⁰³ O samem poteku prehoda ni podatkov, verjetno pa jih je pot vodila iz Zagreba čez Dolenjsko ter mimo Ljubljane ali čez Bloke na Postojno, Gorico in v Furlanijo. V vojnih operacijah, ki so se vlekly več kot leto in pol do februarja 1358 ter jih je kralj v nadaljevanju vodil iz Ogrske, je slovensko ozemlje predstavljalo glavno zaledje in tu čez so potovale okrepitve in vračajoči vojaški oddelki, sli z ukazi in diplomatske misije. Zelo podobni dogodki so se ponovili čez pol stoletja. Ogrski kralj in pravkar izvoljeni nemški kralj Sigismund se je leta 1411 zaradi Dalmacije zapletel v vojno z Benetkami. V zavezništvu z ortenburškim grofom Friderikom in goriškim grofom Henrikom, ki sta imela tudi pomembni vlogi v dogajanju, je 11. novembra tega leta iz Ogrske krenila velika vojska, ki je po besedah samega kralja štela 10.000 konjenikov (gotovo še ogromno število pešakov in spremljevalnega osebja) in 28. novembra preko naših krajev vdrla v Furlanijo.¹⁰⁴ Slovensko ozemlje je bilo ponovno aktivno vključeno v operacije, zaradi udeležbe Ortenburžanov, Goriških in Celjanov verjetno tudi pri nudenju najemniških vojaških oddelkov. Vojskovanje in živahna diplomacija sta leto in pol terjala potovanja slov in poslancev na bojišče ter med Budimom in Benetkami. Kraljev tast Herman II. Celjski se je angažiral v diplomaciji in 1. novembra 1412 vodil pogajanja z Benečani v

⁹⁵ Prav tam, str. 385-386; GZM VII, št. 107, 108, 109.

⁹⁶ Glej Nada Klaič, Zadnji knezi Celjski v deželah sv. Krone, Celje 1991, str. 35, 41; P. Štih, Celjski grofje, vprašanje njihove deželnoknežje oblasti in dežele Celjske, v: Grafenauerjev zbornik, Ljubljana 1996, str. 236.

⁹⁷ Prav tam, str. 35.

⁹⁸ P. Štih, Celjski grofje..., str. 248; N. Klaič, Zadnji knezi Celjski..., str. 80 sl.; J. Orožen, Zgodovina Celja in okolice I, str. 227 sl.

⁹⁹ Ignacij Voje, Romanje Ulrika II. Celjskega v Kompostelo k sv. Jakobu, ZČ 38, 1984, št. 3, str. 225 sl.

¹⁰⁰ Moriz Wertner, Itinerar des Königs Ludwig I., Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva, Zagreb 1903, str. 121, 123; J. Zahn, Austro-Friulana, št. 130, str. 147.

¹⁰¹ S. Rutar, Kämpfe krain. Adeliger..., kot op. 32, str. 185.

¹⁰² Josip Žontar, Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1939, str. 41.

¹⁰³ Dane Gruber, Borba Ludvika I. s Mlečanima za Dalmacijo (1348 - 1358), Rad JAZU 152, 1903, str. 87 sl.; M. Wertner, Itinerar..., str. 127.

¹⁰⁴ Maria Wakounig, Die Auseinandersetzungen zwischen der Serenissima und der ungarischen und römischen König Sigismund von Luxemburg, Bericht über den achtzehnten österreichischen Historikertag, Veröffentlichungen des Verbandes Österreichischer Geschichtsvereine 27, 1991, str. 197, op. 24.

Postojni.¹⁰⁵ Istega meseca je z vojsko potoval v Furlanijo tudi sam kralj Sigismund. Iz Zagreba je prek Dolenjske prišel pred Ljubljano, kjer mu zaradi napetih odnosov s Habsburžani 30. novembra niso pustili v mesto. Ker mu nasilni vdor v Ljubljano ni uspel, je pohod nadaljeval in bil 10. decembra že pred Gorico. V času intenzivnih mirovnih pogajanj v začetku naslednjega leta, ki so privedla do petletnega premirja, se je januarja mudil pred Koprom in marca v Trstu.¹⁰⁶ Takšnih pohodov, čeprav manj velikopoteznih, je bilo na glavnih tranzitnih prometnicah čez slovensko ozemlje gotovo precej. Med njimi so bili tudi križarski, kot bomo videli v nadaljevanju.

Pri pregledu itinerarjev velikašev, ki so potovali po Slovenskem, ugotovimo zanimivo dejstvo, da so naše dežele pogosto obiskovali jeseni (novembra, decembra) in celo pozimi (januarja, februarja), ko bi pričakovali najbolj neugodne razmere z deževji, snegom in blatom. Ker je bilo za ugledne osebnosti v tistem času skoraj pravilo, da so imeli v spremstvu vozove z vsem potrebnim za zagotovitev ustreznega ugodja¹⁰⁷ (sami so sicer jezdili), bi lahko sklepali, da so bili tedanji vozovi zelo trpežni in usposobljeni za slabe vozne razmere ali pa ceste niso bile tako slabe, kot si navadno predstavljamo. Morda so jih ob njihovih obiskih posebej sproti usposabljali za prehod.

ROMANJA

Izmed vseh oblik potovanj oziroma gibanj prebivalstva so romanja zajela najširši spekter srednjeveške družbe, od najvišjih vladajočih krogov prek plemstva, bogatega meščanstva in obrtnikov do kmetov, služabnikov in hlapcev, kar je na osnovi ohranjenih testamentov iz Pirana živo prikazal F. Gestrin.¹⁰⁸ Osnovni motiv za romanja je bil sicer verski, vendar so se mu pridruževali najrazličnejši nagibi - od želje po potovanju, pustolovščinah, spoznavanju tujih krajev, do bega pred raznimi tegobami doma. Srednjeveško božjepotništvo se močno ujema z definicijo sodobnega turizma, zato ga najlažje primerjamo z današnjimi turističnimi potovanji in bi ga lahko smatrali za njegove začetke.

Najbolj znana romarska središča, o katerih imamo tudi za naše dežele najzgodnejše vesti, so bila Rim, Santiago de Compostela in Jeruzalem.¹⁰⁹ Moč-

no spodbudo potovanjem v Jeruzalem so dali križarski pohodi od konca 11. do konca 13. stoletja, v katerih so se združevali religiozni motivi z željo po avanturah in bojevanju. Slovenske dežele so imele v zgodnji križarski dobi precejšen pomen kot tranzitno območje za pohode prek Balkana proti Bizancu in dalje. Naše ozemlje so prečile tudi nekatere večje vojske. Le nekaj primerov. Grof Raimond Toulouški je leta 1096 vodil južnofrancoske križarje čez severno Italijo in po nekdanji rimski cesti Oglej - Tarsatika prek slovenskega Krasa proti Reki in dalje v Dalmacijo. Pet let kasneje je sledila velika vojska iz Lombardije pod vodstvom milanskega nadškofa, ki je prečila Kranjsko in potovala ob Savi do Beograda in dalje.¹¹⁰ Gotovo so v nadaljnjih dvesto letih po teh poteh potovale še številne manjše skupine križarjev, ki jih zgodovina ni zabeležila. Križarske pustolovščine pa so se udeležili tudi mnogi plemiči različnega ranga s slovenskega ozemlja - grof Podravske marke Bernard Spanheim leta 1147, Majnhard in Albert Šumberška leta 1147 oz. 1162, grof Albert Višnjegorski leta 1189, grof Oton II. Ortenburški leta 1197, Rajnbert Cmureški leta 1218, Engelbert Turjaški okrog leta 1220 idr.¹¹¹ Ni dvoma, da so imeli uglednejši med njimi veliko spremstvo, v katerem so bili ljudje iz naših dežel.

Romarji v Sveto deželo (Österreichische Geschichte 1440-1522. Wien 1996, str. 40).

Vsaj od konca visokega srednjega veka (13. stoletja) so romanja v večji meri zajela tudi širše sloje. Na to kaže ustanavljanje hospicev, ki so v tem času nastajali ob nekaterih tranzitnih cestah po Slovenskem - na Ljubelju, v Podljubelju, v Špitaliču v Tuhinjski dolini, pri Zidanem mostu.¹¹² V več virih iz srede 13. stoletja se omenja, da so bila

njegova žena Rikarda Lavantinska pa je konec stoletja romala v Santiago - Gradivo III, št. 415.

¹¹⁰ Steven Runciman, *A History of the Crusades 2*, Penguin Books 1990, str. 19.

¹¹¹ Gradivo IV, št. 235, 237, 241, 244, 245, 756, 897; Gradivo V, št. 289, 290; F. Schumi, *UBK I*, str. 118, št. 124.

¹¹² MHDC IV/1, št. 1460, 2184, 2461, 2743; J. Mlinarič, *Kartuziji Žiče in Jurklošter*, str. 228.

¹⁰⁵ Prav tam, str. 199.

¹⁰⁶ Wilhelm Altmann, *Regesta Imperii XI, Die Urkunden Kaiser Sigismunds (1410 - 1437)*, Innsbruck 1896, str. 24.

¹⁰⁷ S. Piggott, *Wagon, Chariot and Carriage, Symbol and Status in the History of Transport*, Thames and Hudson 1992, str. 142 sl.

¹⁰⁸ F. Gestrin, *Piranska popotovanja v 15. stoletju*, *Kronika* 23, 1975, str. 74 sl.

¹⁰⁹ Grof Sigfrid, prvi Spanheim na Koroškem, je leta 1065 umrl na povratku z množičnega romanja v Jeruzalem,

ta zavetišča namenjena "revnim potujočim" ("*transeuntibus pauperibus*"), pri čemer so verjetno mišljeni v prvi vrsti romarji. Pri ljubeljskem hospicu se leta 1239 izrecno navaja, da morajo vetrinjski menihi nuditi ogenj, slamo in toplo sobo potujočim revežem in romarjem ("*transeuntibus pauperibus et peregrinis*"). V Trstu, od koder so odpluli, se romarji iz slovenskih (in drugih slovenskih) dežel menda prvič omenjajo že leta 1233.¹¹³ Sicer je konkretnih ohranjenih vesti o posameznikih, ki so romali iz naših krajev malo, so pa vzorčni primeri gotovo živahnega dogajanja. Plemič Rajnbert Mariborski je leta 1314 romal v Rim in pred odhodom za svojo srečno vrnitev izdal darovnico v korist samostana Žiče.¹¹⁴ Zelo slikovit je primer mariborskega meščana Janeza Cirola. Leta 1341 je romal v Jeruzalem in na povratku umrl v mestu Rethymnon na Kreti, v hiši tamkajšnjega meščana, po rodu Nemca. O tem je v Maribor pisno sporočil beneški dož Bartolomej Gradenigo, nakar je vdova umrlega v soglasju z mariborskim mestnim svetom pooblastila meščana Ulrika, da je odšel v Benetke in prevzel zapuščino umrlega.¹¹⁵ Leta 1434 je na Božji grob romala skupina plemičev iz avstrijskih dežel, med njimi Ulrik z Viltuša in Henrik s Kunšperka, ki je med potjo v Egiptu prišla v mameluško ujetništvo. Iz Kaira so avstrijskemu vojvodi Albrehtu poslali prošnjo za pomoč, ki je potovala prek Benetk in jo je vojvoda prejel s posredovanjem doža Francisca Foscarija.¹¹⁶ Paolo Santonino v svojih znamenitih dnevnikih iz let 1485 - 87 omenja župnika Jakoba na Ponikvi pri Celju, o katerem pravi "čeprav je še mlad, je bil že v Jeruzalemu in zelo dobro pozna tiste svete kraje..."¹¹⁷

Na obseg in ekonomski pomen dejavnosti, ki so bile v zvezi z romanji, kaže dogovor med Trstom in Koprom iz leta 1423, da ne bosta drug drugemu ovirala "posla" z romarji in jim bosta dovolila prosto izbiro kraja (pristanišča) za začetek potovanja.¹¹⁸ S konca tega stoletja imamo tudi nekaj številčnih podatkov o romarjih, ki so odpluli iz Trsta in lastnikom ladij ter mestu prinašali velike dobičke. Maja leta 1492 se jih je vkrcalo 52, januarja 1493 241, januarja 1495 140, maja istega leta 80, maja 1497 76, maja 1498 308 itd. Leta 1525 je skupno število znašalo 2478 romarjev.¹¹⁹ Glede na

ta števila je očitno šlo za ljudi iz širokega zaledja jadranskih pristanišč in ne le iz naših dežel - verjetno še iz Hrvaške, Ogrske, avstrijskih dežel, Češke in morda Poljske. Pri tem se spet pokaže izrazit tranzitni značaj našega ozemlja, čez katerega so vsi ti romarji morali potovati, čeprav o tem v virih praktično nimamo nobenih vesti, ker so bili najbrž na cestah preveč vsakdanji pojav.

Glavna tri romarska središča so tudi v poznem srednjem veku ostala popularna. Obiski Rima so bili tako množični, da so slovenski in hrvaški romarji imeli tam že pred letom 1441 svojo bratovščino, ki je skrbela za romarje, od leta 1453 pa svoj hospic in cerkev sv. Hijeronima.¹²⁰ V Rim je leta 1430 romal tudi Friderik Celjski, njegov sin Ulrik II. pa istega leta v Santiago.¹²¹ Najkasneje od 14. stoletja so se romarji usmerjali še v Porenje (Aachen, Köln, Trier)¹²² in v 15. stoletju v italijanska božjepotna središča - Assisi, Loreto, Padovo, Bari.¹²³ V Porenju so Slovenci ustanovili v aachenski stolnici že konec 14. ali v začetku 15. stoletja svoj oltar, mesti Ljubljana in Kranj pa sta leta 1495 zagotovili tudi lastnega duhovnika z rednim dohodkom.¹²⁴ V Kölnu so imeli Slovenci takorekoč svoje narodno zavetišče v hospicu Ipperwald (iz 14. stoletja), kjer se je včasih zadrževalo 600 in več romarjev iz različnih dežel.¹²⁵

Po dosedanjih ugotovitvah so morali romarji prispevati znaten delež k pisanosti in vrvežu na glavnih srednjeveških prometnicah. Najpogosteje so potovali v skupinah, peš, in pot do Kölna in nazaj je na primer trajala okrog dva meseca. Poleg romanj na dolge razdalje pa je potrebno omeniti še na desetine domačih romarskih središč,¹²⁶ kjer je pot trajala nekaj dni, včasih tednov, in bi jih lahko smatrali za obliko srednjeveškega "izletniškega turizma", ki je pa prav tako pomenil komponento v prometnih tokovih. Nezanemarljiv je tudi pomen romanj pri posredovanju informacij, poživljanju trgovine, omogočanju kulturnih stikov, razširjanju inovacij in s tem širjenju obzorja srednjeveškega človeka. Obseg tega dogajanja je moral biti znaten, ga je pa težko ugotoviti.

¹¹³ Simon Rutar, Krains mittelalterliche Handelsbeziehungen zu den Städten an der adriatischen Küste, MMK III, 1890, str. 80.

¹¹⁴ GZM III, št. 31.

¹¹⁵ GZM IV, št. 20, 21.

¹¹⁶ MHDC XI, št. 140.

¹¹⁷ Paolo Santonino, Popotni dnevniki 1485 - 1487, Celovec 1991, str. 87-88.

¹¹⁸ F. Gestrin, Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja, SAZU, Dela 15, Ljubljana 1965, str. 80.

¹¹⁹ S. Rutar, o.c., str. 80 - 81.

¹²⁰ Jože Stabej, Staro božjepotništvo Slovencev v Porenje, SAZU, Razprave VI, Ljubljana 1965, str. 143 sl.; glej še Darko Knez, Romanja Slovencev v času gotike. Gotika v Sloveniji, Katalog razstave, Narodni muzej, Ljubljana 1995, str. 157 sl.

¹²¹ I. Voje, Romanje Ulrika II. Celjskega..., str. 225 sl.

¹²² J. Stabej, o.c., str. 156.

¹²³ F. Gestrin, Piranska popotovanja..., str. 75.

¹²⁴ J. Stabej, o.c., str. 154 sl.

¹²⁵ Prav tam, str. 185 sl.

¹²⁶ D. Knez, Romanja Slovencev..., str. 169 sl.

Potujoči (lesorez iz 15. stoletja, *Österreichische Geschichte 1440 - 1522*. Wien 1996, str. 121).

POSREDOVANJE INFORMACIJ

Posebno vprašanje predstavlja informiranje v srednjem veku. Velik del pretoka informacij je vsekakor potekal nenačrtno, ustno, s pomočjo različnih naključnih popotnikov - trgovcev, rokodelcev, krošnjarjev, romarjev itd. Ker javne poštno organizacije ni bilo, so ti lahko prišli v poštev tudi za prenos privatnih pisem in obvestil. Vse večje srednjeveške institucije, od zemljiških gospodstev, mest, Cerkev in samostanov, trgovskih in bančnih družb, do deželnoknežjih uradov in državne (cesarske) sfere, pa so slejkoprej imele lastno informacijsko organizacijo. Prenos takšnih uradnih vesti se je vršil s pooblaščenimi sli, na krajše razdalje tekači, na daljše pa jezdec. Hitrost slov - tekačev je bila 50 - 60 km na dan, jezdec pa so ob menjavi konj premagali razdalje 80 - 100 km dnevno.¹²⁷

O potrebah posameznih zemljiških gospodstev po rednih zvezah z lastnikom smo že govorili. Kako je bila organizirana takšna poštna služba imamo lep primer pri posestih oglejskega patriarha

na Notranjskem in v Furlaniji v 13. stoletju. Sli, ki so v ta namen posedovali kmetije kot službeni fevd (pri Ložu, Rakeku, Knežaku, Ogleju, Vidmu, Čedadu idr.), so bili dolžni s konji na svoje stroške nositi patriarhova pisma - "ad portandum litteras".¹²⁸ Podobno je bilo na freisinskem klevevškem gospostvu na Dolenjskem, kjer je v začetku 14. stoletja sel (*nuncius*) za svojo službo užival pol kmetije.¹²⁹ Zanimiv vpogled v komuniciranje zemljiškega gospostva s svetom dobimo v računski knjigi škofjeloškega gospostva iz let 1437 - 1438. Tam so prikazani izdatki za sle in službene poti uradnikov, ki so v zadevah freisinskega škofa in tudi celjskih grofov potovali v Gorico, Klevevž, Celje, Planino pri Sevnici, Krapino, Beljak, Dunaj in celo Budim, pisma pa so prihajala iz Oberwölza na Zgornjem Stajerskem in Budima.¹³⁰ V obračunu dohodkov in izdatkov habsburškega vicedomskega urada v Ljubljani za leta 1421 - 1422 je izkazana plača za sla s konjem, ki je med drugim tovoril vojvodi iz Trsta v Dunajsko Novo mesto rebulo ter v Baden gotovino.¹³¹

O pretoku informacij na ravni mesta konec srednjega veka smo poučeni ob primeru Celja. Mestno vodstvo je za prenos novic in pisem po mestu in bližnji okolici razpošiljalo mestne sluge, za daljše poti pa je Celje že v drugi polovici 15. stoletja redno zaposlovalo enega sla s konjem. Ta je bil oborožen, z mestnim grbom na oblačilih, potoval pa je na Kranjsko, v Gradec ali na cesarski dvor.¹³² Meščanstvo se je za privatno korespondenco posluževalo najrazličnejših načinov - najema plačanih poklicnih slov, pošiljanja preko znancev, drugih meščanov, mimoidočih trgovcev, romarjev, menihov ali kramarjev, ki so potovali v določeno smer, denarno močni cehi pa so običajno imeli svoje kurirje.¹³³

Cerkvena organizacija, najbolj izpopolnjena in sistematizirana institucija srednjeveškega sveta, je zahtevala izjemno informacijsko mrežo. Obveščeno papeškega dvora o celo popolnoma lokalnih cerkvenih zadevah je včasih prav neverjetna, kar kažejo tozadevne papeške bule tudi za naše kraje.¹³⁴ V Rim so se zgrinjala poročila, obvestila, prošnje, pritožbe, od tod pa so na vse konce Evrope razpošiljali dekrete, okrožnice, pisma, razsodbe, privilegije, ki so jih prenašali papeški odposlanci in razni sli. O tem priča tudi kopica virov o

¹²⁸ Samo Pahor, Rittershuebe, ZČ XIX-XX, 1965-66, str. 149 sl.

¹²⁹ P. Blaznik, Urbarji freisinske škofije, o.c., str. 170, 215.

¹³⁰ Prav tam, str. 282 - 284.

¹³¹ GZL IX, št. 61, str. 6.

¹³² Andrej Hozjan, Pretok informacij v Celju 16. stoletja, Celjski zbornik 1991, str. 13.

¹³³ Prav tam, str. 16.

¹³⁴ Glej katalog Slovenija v papeških listinah. Razstava Arhiva republike Slovenije, Ljubljana 1996.

¹²⁷ Norbert Ohler, *The Medieval Traveller*, The Boydell Press 1995, str. 101; Norman J.G. Pounds, *An Economic History of Medieval Europe*, Longman 1974, str. 388.

korespondenci cerkvenih instanc in posvetnih velikašev iz naših dežel z Rimom. Podoben sistem je obstojal tudi na nižjih ravneh - na nivoju nadškofij, škofij, arhidiaconatov. Razni cerkveni redovi so imeli svoje informacijske mreže, ki so vzdrževale stike med matico reda in redovnimi hišami po celi Evropi ter med matičnimi samostani in filialami, kot smo že videli. Hkrati je potrebno upoštevati še transport raznovrstnih cerkvenih dohodkov, ki so se zivali k župnijam, škofijam ali v Rim (Avignon). O tem priča slikovit primer iz leta 1313, ko je patriarh Otobonus za svojo pot na cerkveni koncil ter k cesarju Henrik VII. določil davek vsem ognjiščem ("gospodinjstvom") svoje dieceze. Ker so odlašali s plačilom je v pismu meščanom Slovenj Gradca zagrozil z ekskomunikacijo ter ukazal, naj do 4. marca zberejo denar ter ga izročijo patriarhovemu slu.¹³⁵ Podobno so se zbirale in prenašale še druge redne ter izredne cerkvene dajatve kot desetine, davki za križarske vojne in papeško kurijo, cistercijanski, kartuzijanski in drugi redovni davki itd. Vse to predpostavlja živo komuniciranje na raznih nivojih in redno razpošiljanje slov, poslancev, pobiralcev dajatev.

Tudi velik del srednjeveške trgovine je bil močno vezan na redno informiranje in preko slov so se prenašale vesti o razmerah na tržišču ter korespondenca med trgovskimi partnerji ali med sedežem in podružnicami večjih trgovskih in bančnih družb (italijanskih, židovskih idr.).

Ko se je proti koncu srednjega veka močno povečala moč deželnega kneza (Habsburžanov) in njegovih upravnih institucij in so se po 1400 začela redna vsakoletna zasedanja deželnih stanov, je hkrati nastala potreba po pogostem in rednem obveščanju. Kako intenzivno je bil z vsakodnevnimi zadevami zaposlen cesarski dvor in kako živahno je to vplivalo na komunikacije s svetom dokazujejo mariborski dokumenti iz leta 1478. Cesar Friderik III. je tedaj bival v Gradcu in v polletnem obdobju od januarja do junija na uradnike in druge naslovnike v Mariboru naslovil 28 listin o tekočih zadevah.¹³⁶ Če upoštevamo, da je šlo za odgovore na obvestila oziroma prošnje, je to pomenilo, da so na cesti med Gradcem in Mariborom tja in nazaj povprečno vsak teden potovali cesarski ali mestni sli. Koliko pa je bilo še zadev, ki so se tikale drugih deželnoknežjih mest, gospostev, deželnih stanov, da ne omenjamo tekočih zadev cesarstva v Nemčiji idr. Druga inštanca deželno-knežje oblasti, ki je postala središče informiranja, so bili vicedomski uradi, na primer v Ljubljani in Celju. Tu so se začele koncentrirati upravne funkcije in tja so prihajale množice vsakovrstnih do-

pisov ter od tod odhajale na sedeže zemljiških gospostev, v mesta, trge in vasi.¹³⁷

Zasedanja deželnih stanov so terjala redno obveščanje med vladarjem in predstavniki stanov ter med stanovi samimi (med plemstvom ali mesti) glede priprav zasedanj, predlogov in usklajevanja mnenj in podobno. Kadar je prišlo do sklica stanov, je moral cesar predhodno obvestiti vse predstavnike Cerkev, plemstva in mest, ki so bili zavezani k udeležbi. To se je v praksi izvedlo z osebnimi vabili nekaterim posameznikom, predvsem cerkvenim prelatom, kot npr. leta 1462, ko je cesar Friderik III. ob grozeči vojni z Ogrsko sklical posvete deželnih stanov Štajerske, Koroške in Kranjske v Maribor in je sekovskemu proštu pisno ukazal udeležbo¹³⁸. Podobno se je ponovilo ob grožnji Turkov iz Bosne v letih 1474 in 1475, ko so bili notranjeavstrijski stanovi spet sklicani v Maribor in je cesar iz Augsburga o tem pisno obvestil npr. šentpavelskega opata in sekovskega prošta.¹³⁹ Večino drugih, predvsem plemstvo in mesta, pa so očitno obveščali z okrožnico, kot je razvidno ob sklicu leta 1475 v cesarjevem pismu iz Andernacha, kjer se omenja *"allen und ieglichen unsern prelaten, pharrern, den vom adell und stetten unsers furstentumbs Steir, den der brieff gezaigt oder verkunft wirdet"*.¹⁴⁰

Prvo državno poštno institucijo v habsburških deželah pa je konec 80-ih let 15. stoletja ustanovil cesar Maksimilijan s sedežem v Innsbrucku, predvsem za potrebe uprave.¹⁴¹ Njeni najeti sli se pojavijo v naših deželah v zadnjih letih stoletja, v začetku naslednjega pa je že ustanovljena izpostava v Gradcu kot prva stalna poštna postojanka na Štajerskem. Kmalu je imela pomembno vlogo v posredovanju pošte na Dunaj in po južnoštajerskih trgih in mestih. Sli so poleg pošte za cesarja, državne organe in vojsko prenašali tudi denar, vino, sadje in zelenjavo iz Italije, meso, delikatese in razne predmete. Vendar pa tu še ne moremo govoriti o pošti v današnjem pomenu besede, saj je služila izključno cesarju in upravi, ni pa bila dostopna javnosti.¹⁴² Javna poštna organizacija je bila vzpostavljena šele v drugi polovici 16. stoletja, s čimer pa se je že iztekel srednji vek in smo prestopili v novo dobo.

¹³⁷ A. Hozjan, Pretok informacij v Celju..., str. 16 sl.

¹³⁸ GZM VII, št. 107, 108, 109, 110.

¹³⁹ GZM VIII, št. 64.

¹⁴⁰ GZM VIII, št. 67.

¹⁴¹ A. Hozjan, Zapisi o poštne prometu in prvih poštah na slovenskem Štajerskem, Kronika 36, 1988, št. 3, str. 169.

¹⁴² Prav tam, str. 169 - 170.

¹³⁵ A. Redik, Regesten des Herzogtums Steiermark, Erster Band 1308 - 1319, 1. Lieferung, Graz 1976, št. 482.

¹³⁶ GZM IX.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Verkehr im Mittelalter

Im Hoch- und Spätmittelalter herrschte ein viel regerer Verkehr, als man sich gewöhnlich vorstellt. Auf den Straßen traf man Vertreter aller Schichten der mittelalterlichen Gesellschaft an, die oft große Entfernungen zurücklegten. Das slowenische Gebiet hatte bereits in dieser Zeit große Bedeutung für den Transitverkehr, der vor allem auf den alten römischen Straßen zwischen Ungarn und Italien sowie zwischen den Adria Häfen und den österreichischen Ländern (Wien) abgewickelt wurde. Kaufleute, Soldaten, Kreuzritter, Pilger, Prälaten, Diplomaten, Boten, Säumer u.a. durchreisten die slowenischen Länder. Verschiedene Gründe, Bedürfnisse und Motive veranlaßten auch viele Einheimische, auf Reisen zu gehen. Auf ihren Handelswegen, Saumfahrten, Pilgerfahrten und Feldzügen kamen sie ins Küstenland, nach Istrien, in die benachbarten italienischen und österreichischen Länder, aber auch noch viel weiter - bis nach Salzburg, Wien, Rom, Santiago, Köln, Aachen, Jerusalem... In der vorliegenden Abhandlung versuche ich, anhand zahlreicher Beispiele, die Vielfalt und Intensität des damaligen Verkehrs in Slowenien darzustellen, vor allem aber die Formen darzulegen, die außer den bekannten Handelsverbindungen vorkamen.

Bereits seit dem 11. Jahrhundert hatten geistliche und weltliche Herren in Slowenien ihre Besitzungen, deren Zentren sich weit entfernt in anderen Ländern befanden. Die geistlichen Fürsten von Aquileia, Gurk, Brixen, Salzburg, Freising, Bamberg sowie die österreichischen Babenberger, die bayerischen Andechs, die von Görz-Tirol und die Habsburger sowie viele andere konnten aus ihren entfernten Besitzungen nur dann Nutzen ziehen, wenn regelmäßige Verkehrsverbindungen aufrechterhalten wurden. Diese stützten sich auf kleinere Güter, die als Verkehrsstationen an den Wegen zu entfernteren Herrschaften dienten. Auf diese Art und Weise konnten die Bewirtschaftung überwacht, Güter und Einnahmen befördert und die Besitzungen besucht werden. Zahlreiche slowenische Burgen und Herrschaften waren an dem Verkehrsstrom von und nach dem Küstenland beteiligt, um von dort Mangelware wie Salz, Öl, Wein, Gewürze u.a.m. zu beziehen. Die ältesten Angaben über die Verbindungen Krains und der Steiermark mit den istrischen Küstenstädten liegen für die Zisterzienser- und Kartäuserklöster vor, die

große Wirtschaftszentren darstellten. Kirchliche Einrichtungen in Kärnten erhielten auf der einen Seite regelmäßige Verkehrsverbindungen mit Friaul und den dortigen Häfen (Aquileia) aufrecht, auf der anderen Seite drauabwärts mit dem Weinbaugbiet der Slovenske gorice (Büheln) mit Zentrum in Maribor (Marburg), wo sie ihre Weinberge besaßen. Säumer verschiedener Herren waren daher damals auf den Straßen in großer Zahl anzutreffen, und so kamen die Slowenen auf ihren Saumfahrten schon früh ins Küstenland, nach Italien sowie nach Wien, Salzburg und sogar nach Freising.

Die Politik, vor allem aber kriegerische Auseinandersetzungen spielten im Leben des Adels eine große Rolle, deswegen waren größere oder kleinere militärische Truppenteile ein fester Bestandteil des mittelalterlichen Verkehrs. Besonders nach der Durchsetzung des Söldnerwesens im 14. Jahrhundert nahmen zahlreiche Adelige aus den slowenischen Ländern an Feldzügen in Italien, Tirol, Salzburg, Dalmatien und sogar in der Schweiz sowie in Serbien teil. Besonders Italien war mit seiner bewegten politischen Geschichte im 14. und 15. Jahrhundert ein beliebtes Betätigungsfeld der Söldner aus dem Kaiserreich. Wegen der unmittelbaren Nähe kamen diese auch in großem Maße aus dem slowenischen Gebiet. Zu den unternehmungslustigsten gehörten die von Pettau, Schärffenberg, Stegberg, vor allen aber die von Cilli. In ihren militärischen Abteilungen befand sich manch einer aus den Reihen des niederen Adels und des Bauernstandes aus den slowenischen Ländern.

Auch kirchliche Prälaten waren gezwungen, wiederholt auf Reisen zu gehen. Die Patriarchen von Aquileia besuchten ihre kirchliche Provinz im slowenischen Gebiet (bis Drau), meistens wurde diese Pflicht jedoch durch ihre Suffragane erfüllt, die Bischöfe der istrischen Diözesen Pičen, Poreč, Novigrad. Nördlich der Drau versahen eine ähnliche Aufgabe die Suffragane von Salzburg, die Bischöfe von Lavanttal und Seckau. Sie weihten Kirchen und Geistliche, ermittelten und entschieden in kirchlichen Streitigkeiten u.ä. Die eindrucksvollste Quelle für derartige Visitationsreisen hat sich aus dem Spätmittelalter erhalten. Es handelt sich um die berühmten Reiseberichte Paolo Santoninos, der in den Jahren 1485-1487 den Agleier Vikar, den Bischof von Caorlo, auf seinen drei Visitationen der slowenischen Länder begleitete.

Kirchliche Mönchs- und Ritterorden hatten eine äußerst zentralisierte Struktur, die von den Vorstehern einzelner Ordenshäuser Kontakte mit Ordenszentralen sowie regelmäßige Teilnahme an Generalkapiteln erforderten, wie etwa in Citeaux und Grande Chartreuse. Für zwei Zisterzienser-

klöster und vier Kartausen auf dem Gebiet des heutigen Slowenien liegen diesbezüglich zahlreiche Angaben vor. Bei den Zisterziensern war auch die Verbindung zwischen der Niederlassung und dem Mutterkloster, von dem sie gegründet wurde, von Bedeutung. So pflegte das Zisterzienserkloster Stična (Sittich) enge Kontakte mit Viktring, seinem Mutterkloster in Kärnten, Kostanjevica (Landstrass) aber mit Rein in der Steiermark. Die Vorsteher des Mutterklosters hatten für das wirtschaftliche und geistige Leben der Niederlassung zu sorgen, die Wahl des neuen Vorstehers zu leiten, über Streitfälle zu entscheiden u.a.m. Durch die slowenischen Länder nach Ungarn reisten auch Visitatoren aus Frankreich, wo sich die Mutterklöster der ungarischen Zisterzienserklöster befanden. Die slowenischen Kartausen waren die ältesten Niederlassungen dieses Ordens in Mitteleuropa und dementsprechend groß waren auch das Ansehen sowie die Pflichten ihrer Prioren. Als im 14. Jahrhundert Ordensprovinzen entstanden, ernannte das Generalkapitel einige Male den Prior von Žiče (Seiz) zum Generalvisitator der deutschen Provinz, dem die Kartausen der österreichischen Länder, Deutschlands, Böhmens, Ungarns und Polens anvertraut waren. Eine außerordentliche Bedeutung erlangten die slowenischen Kartausen in der Zeit des westlichen Schismas zwischen 1378 und 1410. Im Jahre 1391 wurde der Sitz der Kartäuser der römischen Obedienz nach Žiče verlegt, wo er fast zwanzig Jahre verblieb. Das slowenische Territorium wurde zu einem Gravitationspunkt, was ein verstärktes Verkehrsaufkommen zur Folge hatte. Hier befand sich das Zentrum des Ordens, zu dessen Generalkapitel alljährlich Prioren aus Italien, Deutschland, den Niederlanden, Ungarn, Böhmen, Polen, den nordischen Ländern und England anreisten. Lange Jahre hatte hier der berühmte Prior Stefano Macone aus Mailand seinen Sitz, der ehemalige Sekretär der Hl. Katharina von Siena. Die Kloster Vorsteher verschiedener Orden waren oft auch in Sondermissionen unterwegs, mit denen sie vom Papst, vom Ordenskapitel oder vom örtlichen Ordinariat betraut wurden. Die Aufgaben, die ihnen oblagen, waren verschiedener Art: Ermittlung von Häresie, Verkündung des päpstlichen Befehls über die Exkommunion und das Interdikt, Schlichtung des Streits zwischen den Einnehmern von Abgaben für den Kreuzzug und den Klöstern, strittige Angelegenheiten hinsichtlich des Patronats über die Pfarreien u.ä.m. Nicht selten reisten auch die Ordensleute selbst. Der Weg führte sie etwa in ein neugegründetes Kloster, in ein Konvent, wo es an Ordensleuten mangelte, zu einem Erzbischof oder einem Patriarchen, um dort die Weihe zu empfangen, oder sie wurden in ein anderes Ordenshaus versetzt oder als Gäste geschickt.

Zwischen Klöstern desselben Ordens bestanden zahlreiche Kontakte, die slowenischen Ordenshäuser tauschten Ordensleute mit Ungarn, Böhmen, Tirol und sogar mit Flandern aus. Und mit den Ordensleuten reisten auch Bücher durch die mittelalterliche Welt.

Pilgerfahrten erfaßten als Form des mittelalterlichen Reisens ein breites Spektrum der damaligen Gesellschaft. Auch dabei spielte das slowenische Territorium eine Transitrolle. Durch slowenische Länder reiste man aus den benachbarten österreichischen Ländern, aus Kroatien, Ungarn und wahrscheinlich auch aus Polen nach Rom, nach Santiago und später auch zu anderen Wallfahrtsorten. Adriaehäfen, vor allem Koper (Capodistria) und Triest verzeichneten als Ausgangspunkt von Pilgerfahrten ein hohes Verkehrsaufkommen. Für Triest liegen vom Ende des 15. Jahrhunderts zahlreiche Angaben über die Pilger vor, die auf einen regen Verkehr hinweisen. Auch Kreuzritter wählten in der Frühzeit ihren Weg über die slowenischen Länder, so etwa das Heer von Raymond von Toulouse im Jahre 1096 und eine große Gruppe aus der Lombardei im Jahre 1101. Zahlreiche Fragmente in den Quellen weisen auf die Teilnahme von zahlreichen Adeligen aus dem slowenischen Gebiet an Kreuzfahrten hin. Dasselbe gilt auch für Angehörige niederer Schichten bei Pilgerfahrten nach Rom, Jerusalem und später nach Aachen, Köln, Assisi und zu anderen Orten. Im Dom zu Aachen hatten die Slowenen bereits seit Anfang des 15. Jahrhunderts ihren Altar und seit 1495 ihren Geistlichen, in Rom zusammen mit kroatischen Pilgern seit 1453 ein Hospiz.

Eine interessante Frage stellt im Mittelalter der Informationsfluß dar. Ein Großteil von Nachrichten wurde ungeplant, und zwar mündlich, durch zufällige Reisende - Kaufleute, Handwerker, Pilger u.a. vermittelt. Alle bedeutenderen mittelalterlichen Institutionen, von Grundherren und Städten, der Kirche, den Klöstern, Handels- und Bankgesellschaften bis zu den landesfürstlichen Ämtern und Hofstellen verfügten über ein eigenes Informationsnetz. Grundherrschaften hatten oft Boten, die als Gegenleistung für den Dienst, den sie zu Pferde versahen, einen Bauernhof als Dienstlehen erhielten (z.B. auf den Agleier und Freisinger Herrschaften). Die Kirche, die am stärksten perfektionierte und durchorganisierte Institution im Mittelalter, verfügte über ein außerordentlich gut organisiertes Informationssystem. Davon zeugen zahlreiche päpstliche Bullen über die Angelegenheiten in den slowenischen Ländern, die manchmal sogar einen lokalen Charakter annehmen konnten. Es kann ein reger Verkehr von Boten vorausgesetzt werden, die Berichte und Bittschriften nach Rom brachten, und von Boten, Delegierten und

päpstlichen Legaten, die mit Antworten aus Rom in Gegenrichtung unterwegs waren. Zugleich erforderte das Erheben und Befördern von kirchlichen Einnahmen eine lebendige Kommunikation auf verschiedenen Ebenen. Seit dem 15. Jahrhundert, als sich die verstärkte Macht des Landesfürsten und seine Verwaltungsinstitutionen gefestigt hatten, wurde auch das Bedürfnis nach einem regelmäßigen Informationsaustausch größer. Informationszentren wurden die Vizedomämter in Ljubljana (Laibach) und Celje (Cilli), wo eine große Anzahl von Schriften einging und an Sitze der Grundherrschaften, in Städte, Märkte und Dörfer verschickt wurde. Regelmäßige Sitzungen der Landstände, die im 15. Jahrhundert begannen, erforderten oft eine Kommunikation zwischen den Vertretern des Adels, der Städte und dem Kaiser. Die erste regelmäßige Posteinrichtung in den slowenischen Ländern, die sonst in erster Linie der Staatsverwaltung diente, wurde am Ende des 15. Jahrhunderts von Kaiser Maximilian geschaffen.

Zum Schluß sei noch eine Übersicht über die Besuche von namhaften Persönlichkeiten beigelegt. In der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts besuchte Patriarch Berthold von Andechs mindestens dreizehnmal die slowenischen Länder, wo er ziemlich umfangreiche Familienbesitzungen hatte. Die österreichischen und steirischen Herzöge von Babenberg weilten oft auf ihren Besitzungen in der Untersteiermark (in Maribor/Marburg) und in Krain - Leopold VI. in den Jahren 1195, 1209, 1213, 1224, 1227 und Friedrich der Streitbare in den Jahren 1235, 1240 und 1241. Der Kärntner Herzog Bernhard, vor allem aber sein Sohn Ulrich III. versuchten im 13. Jahrhundert, die Landesherrschaft in Krain zu erlangen, wo die Spanheimer über einen großen Besitz verfügten. Vor allem Ulrich wendete viel Energie daran und verbrachte

alljährlich bis zu seinem Tode im Jahre 1269 mehrere Monate in Krain (mindestens sechszwanzigmal). Nach der Besetzung von Kärnten und Krain besuchte im Herbst 1270 der böhmische König Ottokar II. Przemysl die beiden Länder. Die Grafen von Görz-Tirol festigten ihre Position im für den Verkehr bedeutenden Krain am Ende des 13. Jahrhunderts: Mainhard II. besuchte Ljubljana (Laibach) in den Jahren 1277, 1283, 1288, 1294, Herzog Heinrich von Görz-Tirol in den Jahren 1313, 1317, 1324. Die Habsburger, die im Jahre 1335 Kärnten und Krain in ihre unmittelbare Verwaltung übernahmen, weilten da im 14. und 15. Jahrhundert mindestens achtundzwanzigmal (1285, 1302, 1316, 1326, 1327, 1335, 1338, 1350, 1360, 1363, 1370, 1374 (zweimal), 1377, 1396, 1399, 1403, 1405, 1414, 1421, 1423, 1436, 1441, 1444, 1447, 1449, 1457, 1462). Am Anfang des 15. Jahrhunderts verbrachte Viridis Visconti, die Mutter der vier Herzöge von Habsburg, die letzten Jahrzehnte ihres Lebens in Ljubljana und Umgebung, was engere Beziehungen der letzteren mit dem slowenischen Gebiet bedingte. Besonders stark engagierte sich hier Friedrich III. wegen der Kriege gegen die Grafen von Cilli. Als er im Jahre 1457 das Cillier Erbe zu erlangen versuchte, verbrachte er ein halbes Jahr in der slowenischen Steiermark und in Krain und die andere Jahreshälfte in Kärnten. Außer den Dynasten, die in slowenischen Ländern ihre Besitzungen hatten, durchreisten nach ihren kriegerischen Unternehmungen dieses Gebiet auch bedeutende Herrscher: der böhmische König Ludwig I. während seiner Feldzüge gegen Neapel in den Jahren 1347 und 1350 sowie anlässlich des Kriegs gegen Venedig im Jahre 1356; der ungarische und deutsche König Sigismund von Luxemburg während des Kriegs gegen Venedig im Jahre 1413.